

MASTEROPPGAVE

Emnekode: BE320E

Navn på kandidat: Henriette Evensen

Kandidatnummer: 116

Økologisk økonomi – ett paradigmeskifte – Hvilke trekk er nødvendig å gjøre innenfor rettsordenen for å støtte opp under økologisk økonomi?

Dato: 7. desember 2018

Totalt antall sider: 63

Forord

Denne masteroppgaven er en avslutning av studiet MBA i økologisk økonomi ved Universitet Nord, Bodø.

Gjennom studiet har det blitt undervist både i fag innenfor det jeg senere vil omtale som *gjeldende økonomisk paradigme*, samtidig som vi har blitt presentert for ulike fag knyttet til *økologisk økonomi*. Studiet har en tverrfaglig tilnærming til sammenhengen mellom økonomi, natur og kultur. Fagene Kretsløpsøkonomi, Økofilosofi og Næringslivsetikk/CSR vekket min interesse for hva slags virkelighetsoppfatning og hvilket verdigrunnlag vi baserer vår samfunnspraksis på.

Hva vi tenker om verden bestemmer trolig hvordan vi handler i verden. Mye tilsier at det er nødvendig å handle annerledes, blant annet for å ikke ødelegge mulighetene for biologisk mangfold, både i nåtid og fremtid. Som jurist ønsker jeg å se nærmere på om, og i så fall hvordan retten, som en del av samfunnsreguleringen, bidrar til og kan bidra i denne sammenheng. Dette danner bakgrunnen for å se nærmere på noen trekk som kan gjøres i et rettsvitenskapelig perspektiv for å understøtte økologisk økonomi.

Takk til arbeidsgiver som har gjort det mulig å studere og utvide perspektivene ved siden av arbeid, og takk til veileder Are Ingulfsvann for konstruktiv veiledning og god støtte. Takk også til mine medstudenter for utviklende vennskap.

Sammendrag

Utgangspunktet for oppgaven er å gjøre rede for nødvendig trekk er innenfor rettsordenen for å støtte opp under økologisk økonomi med utgangspunkt i det paradigmeskiftet økologisk økonomi tar til orde for. I oppgaven gjøres det rede for hvorfor økologisk økonomi kan forstås som et paradigmeskift, og overgangene fra neo-klassisk økonomi til økologisk økonomi vises i lys av Kuhns vitenskapsteori om vitenskapelige revolusjoner.

Det gjøres rede for hva som kan forstås som verdigrunnlaget i den gjeldende rettsordenen. Den gjeldende rettsordenen tjener både til å gi enkeltindivider grunnlag for å maksimere sin egeninteresse i ordnede former ut fra en egenverd og frihetsforståelse, samtidig som det settes begrensninger for egeninteressen og fremmes tiltak i fellesskap.

For å støtte opp under økologisk økonomi er det av betydning å oppnå balanse mellom verdisektorene økonomi, natur og kultur. Naturens egenverdi har i dagens rettsorden ikke et slikt rettslig vern som vil være nødvendig for en økologisk økonomisk samfunnspraksis.

Som svar på problemstillingen kan trekk innenfor retten gjøres i to lag. Det å gi naturen rettigheter kan tenkes innenfor det gjeldende paradigmet, mens når det kommer til å sikre et rettslig vern i form av en større verdiforskyvning fra økonomi til natur forutsetter dette en overgang i verdensbilde som tilsier at retten gjennomgår et paradigmeskift. Det kan altså være behov for et paradigmeskifte i retten på samme måte som i økonomien for å sikre naturens egenverdi og balansere forholdet til økonomi. Det er nødvendig med en kollektiv bevissthetsendring for å kunne gjennomgå et slikt skifte dersom etablering av rett skal foregå på et demokratisk vis.

Innholdsfortegnelse

Forord	i
Sammendrag	ii
Innholdsfortegnelse	iii
Oversikt over figurer	iv
Oversikt over tabeller	v
1 Introduksjon	1
1.1 Bakgrunn og aktualisering av problemstillingen	1
1.2 Det akademiske utgangspunktet	3
1.2.1 Behov for ny kunnskap	3
1.3 Problemstilling	6
1.3.1 Avgrensning av problemstilling og forskningsspørsmål	6
1.4 Oppgavens videre oppbygning	8
2 Teori og begrepsgjennomgang	9
2.1 Vitenskapsteoretisk posisjon	9
2.2 Paradigmer	11
2.2.1 Økologisk økonomi som et nytt paradigme	13
2.3 Rettsvitenskap	14
2.3.1 Rettssystem, rettskultur, rettsorden og lovgivning	15
2.3.2 Rettsfilosofi	16
2.3.3 Hvordan rett begrunnes – rettspositivisme	16
2.3.4 Hvordan rett også kan begrunnes – naturrett	17
2.4 Verdier og beslektede konsepter	18
2.4.1 Etikk, moral og verdi	19
2.4.2 Tilnærminger til verdi	19
2.4.3 Verdityper	20
2.4.4 Rettslige verdier	21
3 Metode	22
3.1 Valg av metode	22
3.2 Hermeneutikk som metode	22
3.2.1 Forutsetning, forholdet mellom helhet og del og hermeneutisk spiral	23
4 Hva er de sentrale overgangene fra neo-klassisk til økologisk økonomi i lys av Kuhns paradigmatheori?	24
4.1 Fra mekanisk til organisk verdenssyn	24
4.1.1 Synet på naturressurser og alternativkostnader	26
4.1.2 Allokering, fordeling og skala	27
4.1.3 Herman Daly om skillet mellom klassisk økologisk økonomi og neoklassisk økonomi	27
4.2 Fra linearitet til kretsløp	29
4.2.1 Behov	30
4.3 Fra atomisme til relasjon	31
4.4 Menneskesyn – den økonomiske aktøren	31

4.4.1	The economic og the social man	31
4.4.2	The ecological og the cosmic man	32
4.5	Fra instrumentell til egenverdi	33
4.6	Oppsummering	33
5	Hvilke verdier ligger til grunn for den gjeldende norske rettsordenen	34
5.1	Rettens utvikling – innledning	34
5.2	Fremvekst av siviliserte samfunn og menneskerettighetene	35
5.3	Utviklingen av den norske forfatningen	36
5.4	Verdiskifter i norsk rett	38
5.5	Rettens verdensbilde og gyldigheten av verdier	38
5.6	Konklusjon	39
6	Hvilken stilling har naturens egenverdi i den gjeldende norske rettsorden?.....	40
6.1	Miljørett.....	40
6.1.1	"Den rettslige aktøren" i miljøretten	41
6.1.2	Miljøetiske normer	41
6.1.3	Miljøansvaret.....	41
6.1.4	Miljørettslige prinsipper	42
6.1.5	Forurensingsloven	44
6.2	Naturens egenverdi	45
6.3	Dyrenes egenverdi	46
6.4	Oppsummering	46
7	Trekk ved rettsordenen for å støtte opp under økologisk økonomi.....	47
7.1	Innledning	47
7.2	Pisk og gulrot.....	48
7.3	Kollektiv bevisstendring og nytt verdigrunnlag	48
7.4	Naturen som rettighetssubjekt	48
7.4.1	Hvem er naturen	49
7.4.2	Søksmålskompetanse	49
7.4.3	Spesialdomstol	49
7.4.4	Straffesporet	49
7.5	Forholdet til grunnloven	50
7.6	Oppsummering av rettslig utopia	50
7.7	Muligheter for naturens rettigheter.....	50
8	Konklusjon, implikasjoner og videre forskning.....	51
8.1	Konklusjon.....	51
8.2	Implikasjoner.....	52
8.3	Videre forskning	53
	Litteraturliste	54

Oversikt over figurer

Figur 1	Illustrasjon, Tone Smith	25
Figur 2	Verditrangelet	29
Figur 3	Den integrerte kretsløpsmodellen	30

Oversikt over tabeller

Tabell 2 Gilje og Grimens skjematiske fremstilling av hovedtrekkene i Kuhns teori om vitenskapelig utvikling.	13
Tabell 3 Overgangene fra neo-klassisk til økologisk økonomi.....	34

1 Introduksjon

Det faglige grunnlaget for oppgaven er hovedsakelig økologisk økonomi og juss. Jeg vil i kap. 1.1 kort begrunne hvorfor problemstillingen som presenteres og avgrenses i kap. 1.3 er aktuell. I kap. 1.2 vil jeg kort si noe om fagområdene og den akademiske debatten jeg vil ta del i med oppgaven og behovet for ny kunnskap. I kap. 1.4 presenteres oppgavens videre oppbygning.

1.1 Bakgrunn og aktualisering av problemstillingen

Som pensum i samfunnsøkonomi på MBA-studiet ved Universitet Nord benyttes siste utgave av Ringstad (2017). Faget defineres tradisjonelt som "læren om bruk av knappe ressurser for å dekke menneskenes ulike behov" (ibid. s. 24). Om forvalteransvar skriver Ringstad (ibid. s. 29)

Enkelte tar avstand fra det som kan betraktes som selve hovedproblemstillingen i samfunnsøkonomien, (..) De hevder at menneskenes velferd og tilfredshet *ikke* er avhengig av om en får best mulig dekning av behov ut fra gitte ressurser. Mennesket bør i stedet redusere sine behov mest mulig. Slike oppfatninger har lange røtter i både filosofi og religion. De har imidlertid ingen sentral posisjon i dagens samfunn. Denne måten å betrakte behov og ressursbruk på vil derfor ikke bli omtalt nærmere i det følgende.

Det kan pekes på tre forhold i den siterte teksten som fra et økologisk økonomisk ståsted er problematisk. Det første dreier seg om behov. Det er kun menneskets behov som er et gyldig behov. Behovene diskrimineres heller ikke på noen måte innenfor samfunnsøkonomien. Ifølge Ringstad likestilles "manipulerte behov" og "vanlige behov" som god ressursbruk samfunnsøkonomisk sett (ibid. s. 24). Det neste er knyttet til koblingen mellom velferd og tilfredshet og økonomisk vekst. Det tredje gjelder synet på naturressurser, og henger sammen med maksimen om menneskenes behov som eneste gyldige. Jeg vil komme nærmere tilbake til disse punktene i kapittel 4, og i denne omgang vise til at det samfunnsøkonomiske utgangspunktet kommer til kort ut fra et økologisk økonomisk perspektiv når det gjelder *naturens egenverdi*.

Galbraith (1991, s. 1) viser til økonomiens utvikling i lys av den konteksten teoriene skal virke i når han skriver:

In fact, economic ideas are always and intimately a product of their own time and place; they cannot be seen apart from the world they interpret. And that the world change – is indeed in a constant process of transformation – so if economic ideas, if they are to retain relevance must also change (..) the ideas of Adam Smith in the context of the early trauma of the Industrial Revolution, those of David Ricardo in its later, more mature stages, those of Karl Marx in the era of unbridled capitalist power, those of John Maynard Keynes as a response to the unrelenting disaster of the Great Depression.

Det vestlige samfunnet trenger i dag trolig ikke først og fremst spesialiserte teorier for hvordan nasjonene skal bygge velstand gjennom økt forbruk, hvordan komparative fortrinn skal utnyttet eller arbeidsledigheten bekjempes, men teorier om hvordan vi skal innrette oss i lys av de utfordringene verdenssamfunnet står overfor. Eksempelvis er dette knyttet til klima og miljø, tap av biologisk mangfold og livsgrunnlag samt manglende fordeling av velferd.

Innenfor den økonomiske normalvitenskapen foregår det forskning, særlig innenfor det som kan betegnes som dynamisk økonomi, hvor - i motsetning til de mer tradisjonelle statiske modellene - tid og usikkerhet inngår som en signifikant faktor, blant annet med sikte på å finne terskelverdier for forbruk og forurensing. Innenfor økologisk økonomi hevdes det imidlertid (Daly og Farley, 2004) at det er behov for å starte fra bunnen av, og etablere et nytt paradigme for økonomisk forskning ettersom det erfaringsmessig er vanskelig å håndtere de utfordringene vi står overfor innenfor det paradigmet som har vært med på å skape dem. Med et paradigme forstås "hele det settet av oppfatninger, verdier, teknikker og så videre, som et gitt fellesskap deler (Kuhn, 1970, s. 170).

Økologisk økonomi begrunner og gir alternativer med sikte på å utvikle en økonomisk praksis som tar hensyn til vårt iboende ansvar for å ivareta ulike livsformer, inkludert vår egen art, og økosystemer (Dybvig et.al. 2013). Økonomi virker imidlertid ikke alene. Det er omfattende teknologiske og institusjonelle rammeverk i samfunnet som muliggjør den økonomien vi har i dag. Som jurist vil jeg trekke frem rettsordenen. Det foreligger en vekselvirkning mellom rettskulturelle fremskritt og samfunnslivets allmenne utvikling, hvor rettsvitenskapelige forhold samtidig er uttrykk og medvirkende faktorer i blant annet økonomiske prosesser som former samfunnene (Anners, 1983).

Individets frihet og eiendomsrett som stater, foretak og enkeltpersoner utøver knyttet til arealer og ressurser, er i liten grad underlagt restriksjoner når det gjelder deres virkning på naturen. Jeg

ønsker å se nærmere på om verdigrunnlag innenfor retten bidrar til de overnevnte utfordringene, samt i hvilken grad naturens egenverdi ivaretas og kan ivaretas rettslig.

1.2 Det akademiske utgangspunktet

Økologisk økonomi er en transdisiplinær vitenskap hvor tanken er at komplekse problemer må løses ved en tilsvarende kompleks syntese ved bruk av kunnskap og innsikt fra forskjellige disipliner (Daly, 2004, s. xxii). Som et flerfaglig forskningsfelt studeres den gjensidige avhengigheten mellom økonomi, naturlige økosystemer og sosiale systemer over tid, og det er fokus på overforbruk av naturressurser og skjev fordeling i et globalt perspektiv (Dybvig et. al. 2013).

Økologisk økonomi kan forstås som et alternativt paradigme – en normativ utfordring til den gjeldende markedsøkonomien, hvor det legges til grunn et annet forhold mellom natur, kultur og økonomi enn det som i dag er rådende. Økologisk økonomi legger til grunn en organisk virkelighetsforståelse, hvor økonomien henter inspirasjon fra den selvregulerende og sirkulære naturen. Økonomien sees på som et kretsløp av materie, energi og avfallsstoffer. Økonomisk aktivitet er bundet av absolutte ressursbegrensninger, og det er dermed grenser for materiell vekst.

Et grunnleggende mål er å bidra til kunnskap og løsninger som gir samfunn hvor mennesker opplever høy livskvalitet, samtidig som naturens bærekraft ivaretas. Andre sentrale momenter i økologisk økonomi er å utvikle verdippluralisme, hvor økonomi, natur og kultur er likeverdige verdier (Ingebrigtsen og Jakobsen, 2004).

Rettsordenen er summen av de rettsregler som gjelder i et samfunn. Rettsregler er normer for hvordan forhold i samfunnet *skal være*, og en vesentlig oppgave for rettsvitenskapen er å beskrive, analysere og systematisere disse normene (Bernt og Doublet, 1998, s. 12).

Rettens nærmere utforming avhenger av den til enhver tid rådende politiske innstilling i vedkommende samfunn. Den positivt gitte rett, den retten som til enhver tid gjelder, har et formål, og bygger på verdier eller etiske posisjoner, enten uttalt eller underliggende. Avhengig av hvilket område en ser på, vil de underliggende verdiene variere.

1.2.1 Behov for ny kunnskap

Samspeillet mellom mennesker, og mellom natur og mennesker (i den grad det er riktig å tenke mennesker som noe utenfor naturen), reguleres av verdier og normer. Hva slags etikk som bør ligge til grunn for økonomisk og juridisk praksis, hvor samspill og relasjoner skal ivareta livsgrunnlag på jorda, er relevant å se nærmere på som grunnlag for vår menneskelige praksis.

Arne Næss (1999 s. 320) skriver at livet som fenomen grunnleggende sett er ett. Denne enhetstankegangen er menneskene i utgangspunktet enestående godt utrustet til å oppfatte, og Næss viser til at det gjennom utviklingen av vår bevissthet er utviklet en art som er i stand til å bevisst erkjenne både samhörighet og konkurranse med andre arter (ibid.). Videre hevder han at livets rett til utfoldelse er en enhetlig rett som ikke kan kvantifiseres. En art levende vesen har ikke større rett til å leve eller utfolde seg enn en annen art. Denne inngangen kan forstås som et økosentrisk natursyn, hvor naturen står i sentrum, og mennesket er en art på lik linje med alle andre arter (Dybvig et. al. 2013), i motsetning til et antroposentrisk natursyn hvor mennesket er i sentrum og har som grunnleggende holdning at naturen kan tilpasses menneskets behov (ibid.).

Det bør være et mål for rettsordenen å understøtte en praksis som ikke ødelegger mulighetene for andre mennesker og arter, hverken i nåtid eller senere. For å oppnå dette er det behov for et rettssystem som i større grad enn i dag hensyntar økosystemer og beskytter flere livsformer, herunder respekter alt levende sin iboende vilje til liv. For å oppnå dette må trolig et økosentrisk natursyn etableres. Backer (2012, s. 37) viser til Arne Næss som en sentral inspirator for miljølovgivningen, men at "det er vanskelig å etterspore konkrete forbindelseslinjer fra hans dyp-økologiske grunnsyn til gjeldende miljølovgivning". Dersom naturens egenverdi skal ha en reell betydning vil det også trolig være behov for noe mer enn erklæringer i lovverket om egenverdi.

Det er begrenset med vitenskapelig bidrag hvor juss knyttes til økologisk økonomi. Fritjof Capra og Ugo Mattei anfører i *The Ecology of Law – Toward a Legal System in Tune with Nature and Community* (2015) at dagens rettssystem bygger på et foreldet mekanisk verdenssyn som understøtter miljømessige, økonomiske og sosiale utfordringer. De argumenterer for grunnleggende institusjonelle endringer fundert på en tankegang hvor natur og naturressurser er fellesgoder. Dette ser ut til å være den nyeste litteraturen som i størst grad kan knyttes direkte til økologisk økonomi.

Av andre relevante perspektiver kan den skotske advokaten Polly Higgins trekkes frem. Hun har som et ledd i bevegelsen *Eradicating Ecoside* publisert en bok med samme tittel (2015 2nd Edition). Utgangspunktet for bevegelsen er å gjøre *ecoside crime*, til en forbrytelse mot fred, på lik linje med folkemord (crime of genocide), forbrytelser mot menneskeheten (crimes against humanity), krigsforbrytelser (war crimes) og angrepskrig (the crime of aggression). De fire sistnevnte forbrytelsene er forbrytelser som kan straffeforfølges ved Den internasjonale

straffedomstolen (ICC) etter Romavedtektene (1998). Higgins argumenterer for personlig ansvar, lovreguleringer og systemendringer, og at det for å bevare livskraftige økosystemer er behov for lovgivning som legger til rette for økonomisk utvikling basert på kreativt samarbeid og bevissthet om gjensidig avhengighet.

I publikasjonen *Does Profit-Seeking Rule Out Love? Evidence (or Not) from Economics and Law* (2011) fastslår Associate Professor of Economics Julie A. Nelson at det til tross for hva som er den gjengse oppfatning, ikke er holdepunkter for å si at bedrifter ikke kan agere ut fra hva som er positivt for deres arbeidstakere, samfunn eller miljøet, selv om dette reduserer profitt. Tilsvarende undersøkelser er gjort knyttet til den nordiske aksjeselskap-lovgivningen av dr. juris Beate Sjøfjell i artikkelen *Kan aksjeselskaper sette miljøet foran gevinstkravet?* (2011). Lovgivningen forutsetter at gevinst for aksjonærene er formålet, og dersom gevinst ikke skal være formålet må dette angis i selskapets vedtekter (Sjøfjell, 2011 s. 309), men det er imidlertid ikke nødvendigvis slik at å oppnå gevinst står i motsetning til en miljøvennlig drift. Sjøfjell påpeker at det ofte er sammenfall mellom disse målene, og viser til tre forhold. For det første vil energiøkonomisering, mer effektiv bruk av ressurser og mindre reising være lønnsomt. Miljøvennlig drift vil ofte være mer aktsom drift slik at foretakene som driver miljøvennlig har færre skader på ansatte og utenforstående. For det andre kan valg av miljøvennlige løsninger, eksempelvis hva gjelder valg av råstoff eller produksjonsmetode kunne gi mersalg som følge av at kundene velger å handle av det miljøvennlige selskapet. For det tredje vil forskning og utvikling som medfører at virksomheten etablerer seg som markedsledende innenfor miljøvennlig drift, kunne gi et forsprang til andre selskaper dersom miljørettslige reguleringer etter hvert innskrenker handlingsrommet for bedriftens produksjon. Sistnevnte forhold kan knyttes til konkurransedyktighet, og at denne motivasjonen er relevant for bedrifters respons på økologiske og miljømessige forhold er også et funn hos Bansal og Roth *Why Companies go green: A model of Ecological Responsiveness* (2000).

Tilbake fra 1972 finnes publikasjonen *Should Trees Have Standing - Toward Legal Rights for Natural Objects* (1972) av Professor of Law Christopher D. Stone. Stone lanserte muligheten for å gi juridiske rettigheter til skog, hav, elver og andre "natural objects" i miljøet samt miljøet i sin helhet (Stone, 1972). Stone knyttet dette til at jorden kunne sees som én organisme som ikke bare besto av masse, og bevissthet ikke kun tilhørte menneskene, men også eksisterte på et vis hos dyr og annet levende, som en form for "conscious Mind of the Earth" (ibid. 1972). Stones begrunnelse har visse likhetstrekk med blant annet Arne Næss sin filosofi om livets enhet og buddhistisk filosofi der mennesket sees i gjensidig avhengighet i en organisk helhet.

Sistnevnte trekkes også frem som en av inspirasjonene til en transformativ økologisk økonomi (Jakobsen, 2017).

1.3 Problemstilling

Med grunnlag i de forholdene jeg har skissert over kommer jeg frem til følgende problemstilling for oppgaven:

Økologisk økonomi – ett paradigmeskifte – Hvilke trekk er nødvendig å gjøre innenfor rettsordenen for å støtte opp under økologisk økonomi?

For å svare på dette har jeg valgt å stille opp fire forskningsspørsmål.

1.3.1 Avgrensning av problemstilling og forskningsspørsmål

For at rettsordenen skal støtte opp om økologisk økonomi må den ta opp i seg det særskilte rettslige vern som en slik tenkning krever. Det er da nødvendig å gjøre rede for grunnleggende teori i økologisk økonomi og få fastslått hvilket verdigrunnlag dette bygger på. Dette kunne i utgangspunktet vært gjort ved en deskriptiv beskrivelse av sentrale teorier i økologisk økonomi. Jeg har imidlertid valgt å fremstille teorien ved å se på overgangene fra neo-klassisk økonomi til økologisk økonomi i lys av Thomas Kuhns paradigmatheori. Denne teorien gjøres nærmere rede for i kap. 2.2. Dette valget er gjort av to grunner. For det første demonstrerer det den vitenskapsteoretiske paradigmeinngangen til faget. For det andre er det nødvendig å ha belyst det neo-klassiske økonomiske utgangspunktet da dette er relevant å ha klargjort til forskningsspørsmål 2, hvor jeg i tillegg til å redegjøre for rettens forståelsesramme og verdigrunnlag vil se på om det er sammenheng med neo-klassisk økonomi.

Ettersom oppgavens omfang er begrenset, kan ikke overgangene fra neo-klassisk til økologisk økonomi behandles i sin fulle bredde. Enkelte tema vil bli beskrevet helt kort, og jeg vil legge størst vekt på overgangene knyttet til verdenssyn, menneskesyn og verdigrunnlag.

Som forskningsspørsmål 1 stilles følgende spørsmål:

Hva er de sentrale overgangene fra neo-klassisk til økologisk økonomi i lys av Kuhns paradigmatheori?

Før jeg skal se på hvilke trekk ved rettsordenen som er nødvendig å gjøre for å støtte opp om økologisk økonomi (forskningsspørsmål 4) er det sentralt å gjøre rede for fremveksten av

rettigheter, ettersom rettighetstankegangen er et sentralt tema og bakteppe for forsknings-
spørsmål 4. Fremveksten av rettigheter vil også belyse om og eventuelt hvordan
verdigrunnlaget for neo-klassisk økonomi henger sammen dagens rettsorden.

Som forskningsspørsmål 2 stilles følgende spørsmål:

Hvilke verdier ligger til grunn for den gjeldende norske rettsordenen?

Naturens egenverdi er et sentralt element i økologisk økonomi noe forskningsspørsmål 1 viser.
I forskningsspørsmål 3 vil det bli belyst hvordan naturens egenverdi er gjenspeilet i et utvalg
av eksisterende lovverk. Det er relevant å se på hvordan dette er regulert per i dag for å kunne
si noe om hvilket behov det er for ytterligere juridiske tiltak.

Som forskningsspørsmål 3 stilles følgende spørsmål:

Hvilken stilling har naturens egenverdi i den gjeldende norske rettsorden?

I siste forskningsspørsmålet vil jeg redegjøre for noen trekk ved rettsordenen som vil være
sentrale for å støtte opp om en samfunnspraksis basert på økologisk økonomi. Jeg vil i større
grad reise problemstillinger enn å konkludere med hva som er nødvendig. Et sentralt poeng er
å vise hvordan verdigrunnlag i økologisk økonomi fra forskningsspørsmål 1 kan forankres og
sikres rettslig. Her vil jeg også komme inn på om det er behov for det man kan forstå som et
paradigmeskift for å oppnå en "økologisk juss", eller om verdigrunnlaget kan sikres innenfor
det gjeldende paradigmet.

Jeg vil avgrense temaet rettsorden mot hva gjelder grunnlaget for formell *etablering av rett*,
systemene og institusjonene for dette. Det er imidlertid ikke gitt at en rettsorden bygget på
økologisk økonomi ville bygge opp rettsordenen på samme måte som i dag, altså innenfor det
systemet og institusjonene som i dag eksisterer.

Som forskningsspørsmål 4 stilles følgende spørsmål:

Hvilke trekk ved rettsorden er nødvendig for å støtte opp under økologisk økonomi?

Så vidt store felt som økonomi, juss og verdigrunnlag er ikke noe som lar seg behandle i sin
fulle bredde i en masteroppgave. Derfor er temaene avgrenset. Det kan innvendes mot dette at

å kun behandle enkelte deler ikke gir et riktig bilde av helheten. Det er således heller ikke intensjonen å gi et helhetlig bilde av beveggrunnene for at samfunnet virker som det gjør.

Det er også krevende å forsøke å finne sammenhenger i en tradisjon som ser på vitenskap i et oppdelt sektor eller fagperspektiv. Det som rettferdiggjør forsøket må være at økologisk økonomi pretenderer å være en transdisiplinær forskningsdisiplin.

1.4 Oppgavens videre oppbygning

I kapittel 2 vil det bli gjort rede for oppgavens vitenskapsteoretiske plassering og økologisk økonomi og juss vil bli gjort nærmere rede for i et vitenskapsteoretisk perspektiv. Det vil også bli redegjort for hva som forstås med verdier og hvordan disse lar seg avlese.

Problemstillingen og forskningsspørsmålene omhandler til dels ulike vitenskapelige disipliner, men har til felles at de bakenforliggende verdigrunnlagene søkes utledet fra tekster. I kapittel 3 vil hermeneutisk fortolkning bli redegjort for som den valgte metoden for å løse oppgaven.

I kapittel 4 vil forskningsspørsmål 1 bli besvart, og jeg vil vise hvorfor økologisk økonomi er å forstå som et nytt paradigme og hvilket verdigrunnlag dette paradigmet bygger på.

I kapittel 5 vil forskningsspørsmål 2 bli besvart og det gjøres rede for hvordan naturens egenverdi eksisterer i gjeldende lovgivning.

I kapittel 6 vil forskningsspørsmål 3 bli besvart og det gjøres rede for fremveksten av rettighetstankegangen i et rettshistorisk perspektiv som et sentralt bakteppe for å kunne gi naturen eller naturelementer rettigheter.

I kapittel 7 vil forskningsspørsmål 4 bli besvart og det oppstilles noen muligheter for videreutvikling av retten fundert på naturens egenverdi.

I kapittel 8 vil det bli redegjort for konklusjoner, implikasjoner og behovet for videre forskning.

2 Teori og begrepsjennomgang

Jeg vil innledningsvis i pkt. 2.1 gjøre rede for min plassering av oppgavens vitenskapsteoretiske posisjon innenfor den hermeneutiske tradisjon i humanistisk vitenskap. Jeg vil deretter gjøre rede for paradigmateteorien i pkt. 2.2 ettersom paradigmatforståelsen setter en nærmere ramme for oppgaven. Som grunnlag for den delen av oppgaven som dreier seg om juss er det behov å gå noe nærmere inn på rettsvitenskapelige tema, og dette gjøres i pkt. 2.3. I dette kapitlet vil jeg også gjøre nærmere rede for verdibegrepet, pkt. 2.4.

2.1 Vitenskapsteoretisk posisjon

Refleksjoner om vitenskap forstås gjerne som en moderne gren av filosofien, som ble aktualisert ved samfunnsvitenskapens fremvekst (Nyeng, 2004). Til grunn for all samfunnsvitenskap ligger menneskets unike evne til å problematisere seg selv og til å gjøre sine kulturelle og økonomiske livsbetingelser til et tema for seg selv (Nyeng, 2004, s. 205). Frode Nyeng advarer mot at stivnede forutsetninger og betingelser sjelden problematiseres, og at dette utgjør en trussel, ikke bare mot fruktbarheten og realismen i teoriene, men for samfunnsutviklingen som planlegges og blir forsøkt styrt ut fra disse forutsetningene (2004, s. 205).

I vitenskapsfilosofien, som er den normative delen av vitenskapsteorien, diskuteres skillet mellom god og dårlig vitenskapelig argumentasjon. Nyeng formulerer dette som at diskusjonen "dreier seg i det alt vesentlige rundt en akse av spørsmål knyttet til hva det vil si å produsere og begrunne vitenskapelig kunnskap, hvilke vitenskapelige forklaringsmodeller som er å foretrekke, spørsmål om objektivitet, og ikke minst en hel rekke spenningsforhold som forholdet mellom teori og praksis, mellom teori og virkelighet og mellom ulike typer vitenskap" (2004, s. 55). Innenfor samfunnsvitenskapelig forskning er det tradisjonelt trukket et hovedskille mellom en hermeneutisk og en positivistisk posisjon (Christoffersen et. al. 2011 s. 415).

Det positivistiske forskningsidealet legger til grunn at samfunnsfenomener kan og skal undersøkes på lik linje som naturvitenskapelige fenomener, med utgangspunkt i det som er positivt gitt, altså det som kan måles og registreres (Christoffersen et. al. 2011 s. 415). Sosiale fenomener skal følgelig studeres utenfra, med formål å få innsikt i "sosiale lover" om samhandling, slik som naturfenomener følger naturlover. Kvantitative metoder og forskningsdesign egner seg for å oppnå slik kunnskap (Christoffersen et. al. 2011 s. 416). Grunntrekk ved kvantitative metoder er deduktiv tilnærming (fra teori til virkelighet) med fokus

på deler og individ, hvor det er en distanse mellom forskeren og det som undersøkes og resultatene kan gjerne forstås med tall (Nyeng, 2004, s. 195).

Den hermeneutiske tradisjonen, legger derimot vekt på en fortolkende tilnærming til menneske og samfunn hvor det ikke finnes samfunnsvitenskapelige lovmessigheter. Kvalitative metoder er best egnet til å oppfylle et slikt ideal (Christoffersen et. al. 2011 s. 416). Grunntrekk ved kvalitative metoder er induktiv tilnærming (fra virkelighet til teori), med helhetsfokusering, en nærhet til det som undersøkes og resultater som beskrives med ord (Nyeng, 2004, s. 195).

Valg av posisjonering og metode knytter seg til hvordan kunnskapen man søker best kan oppnås. Det henger nært sammen med ontologi – hvilket menneskesyn eller verdensbilde som legges til grunn, og epistemologi eller erkjennelseslære; hva slags kunnskap er mulig å oppnå og med hvilken metode gjøres dette best mulig (Nyeng, 2004).

Hermeneutikken handler om å fortolke meningsfulle fenomener, og er både en mer overordnet filosofisk tradisjon med et mønster for erkjennelse og et helhetlig menneskesyn samt en forskningsmetodisk tilnærming (ibid.). (Sistnevnte vil bli behandlet som en del av metoden som ligger til grunn for oppgaven i kap. 3.) Som filosofisk posisjon er hermeneutikk en virkelighetsforståelse som bygger på at mennesket og dets viten er bundet til historien og sin kulturelle menings- og forståelseshorisont (ibid. s. 73). Menneskesynet innen hermeneutikken er preget av Charles Taylor sitt syn på mennesket som et selvfortolkende og selvdefinerende vesen. Menneskets selvforståelse kan endres over tid, i tråd med at kulturelle verdier og sosiale institusjoner forandres. Dette innebærer at menneskets utvikling ikke kan forstås lovmessig, men bygger på genuine forandringer i verdier og forståelsesformer, og mennesket forstås best i ettertid (ibid. s. 97).

Et sentralt tema i denne oppgaven er å oppnå kunnskap om verdigrunnlag knyttet til økonomisk og juridisk praksis. Tekster om teori og virkelighet vil bli analysert og tolket med det formål å trekke ut et meningsinnhold knyttet til verdigrunnlag, hvilket står i kontrast til å søke objektive lovmessigheter. Av denne grunn kan oppgaven plasseres i den hermeneutiske tradisjonen.

Økologisk økonomi er en transdisiplinær vitenskap hvor tanken er at komplekse problemer må løses ved en tilsvarende kompleks syntese ved bruk av kunnskap og innsikt fra forskjellige disipliner (Daly, 2004, s. xxii), og kan forstås som et alternativ til det rådende økonomiske paradigmet. Vitenskapsteoretisk kan grunnlaget for økologisk økonomi følgelig knyttets til *paradigmat teorien*. For å belyse overgangene fra neo-klassisk økonomi til økologisk økonomi

er Thomas Kuhns paradigmatheori et relevant perspektiv, og dette vil bli gjort nærmere rede for i neste punkt.

2.2 Paradigmer

Før lanseringen av teorien om vitenskapelige revolusjoner besto debatten om kriterier for vitenskapelighet i stor grad mellom logisk positivisme i form av verifikasjon og kritisk rasjonalisme i form av falsifikasjon (Nyeng 2004, s. 53).

Paradigmatheorien, eller teorien om vitenskapelige revolusjoner, ble utviklet av Thomas Kuhn på 1960-tallet på basis av historiske store nyoppdagelser i naturvitenskapene (ibid. s. 61). Vitenskapelig utvikling skjer ifølge paradigmatheorien ved at hele kunnskapssystemer forkastes til fordel for nye, og når det nye paradigmat er etablert kan forskerne innenfor dette igjen bedrive normalvitenskapelig virksomhet (forskning preget av faglig enighet om relevante problemer, gyldige metoder og mulige resultater) (ibid. s. 61).

Som illustrasjon vises det gjerne til den kopernikanske vending. Astronomene før Kopernikus observerte det empiriske faktum at solen sto opp i øst og gikk ned i vest. Etter det nye heliosentriske verdensbildet var kommet på plass, ble disse gamle observasjonene forenelige med at jorden beveget seg rundt solen (Grimen og Gilje, 1995, s. 86). Kuhns undersøkelser er begrenset til naturvitenskapene, men dersom paradigmebegrepet anvendes på en løsere måte enn hos Kuhn selv kan ideen anvendes innenfor humaniora og samfunnsvitenskap (ibid. s. 87).

Kuhn (1970, s. 170) anvender ordet paradigmat i to forskjellige betydninger. På den ene siden står det for "hele det settet av oppfatninger, verdier, teknikker og så videre, som et gitt fellesskap deler. På den annen side betegner den et element i dette settet, nærmere bestemt de konkrete problemløsningene som, når de anvendes som modeller eller eksempler, kan erstatte eksplisitte regler for normalvitenskapelig problemløsning". Både ontologi, epistemologi og metode inngår dermed i det Kuhn kaller et paradigmat.

Vitenskapshistoriske studier viser ifølge Kuhn at alle disipliner starter opp i en *førparadigmatisk situasjon*, der det ennå ikke finnes klart definerte problemer eller løsninger (Gilje og Grimen 1995, s. 87). Et gjennombrudd kommer først når noen forskningsresultater får status som vitenskapelige forbilder eller paradigmer (ibid. s. 87). Man går da over i en *normalvitenskapelig fase*, hvor forskere deler et paradigmat og arbeider innenfor en felles faglig matrise, hvor begge betydninger av Kuhns paradigmat inngår.

Et paradigme i vid forstand av definisjonen består av symbolske generaliseringer, metafysiske antakelser og verdier (ibid. s. 88). Paradigme i snever forstand forstås som forbilder (ibid. s. 99). Som et eksempel på en symbolsk generalisering innenfor samfunnsvitenskapen peker Grimen og Gilje på antakelsen "I valget mellom alternative handlinger kommer et individ til å velge den som best maksimerer dens nytte". Denne antakelsen blir ikke testet eller forsøkt falsifisert innen økonomisk velferdsteori (ibid. s. 88). Metafysiske antakelser dreier seg blant annet om grunnleggende ontologiske oppfatninger, og verdier dreier seg om kriterier som standarder for vurdering av teorier og hvilke tester og framgangsmåter som er akseptable (ibid. s. 89). Paradigme i snever betydning, i form av forbilder, er de konkrete problemløsningene som studenter støter på fra de begynner å studere, som også fungerer som eksempler for hvordan forskningen skal utføres (ibid. s. 89).

I perioder med normalvitenskap holdes spørsmål av ontologisk og metodologisk art på avstand og forskningen kan sammenlignes med "puzzle-solving" (ibid. s. 90). Dersom det dukker opp brikker som ikke faller på plass i form av data og observasjoner som ikke passer med paradigmet antakelser, oppstår uregelmessigheter som Kuhn betegner som *anomalier* (ibid. s. 90). Når en anomali fremstår som noe mer enn bare et nytt normalvitenskapelig problem har overgangen til krise og ekstraordinær forskning begynt (Kuhn 1970. s. 88). Dersom slike anomalier hopper seg opp begynner forskersamfunnet å se at det dreier seg om reelle problemer som ny og bedre forskning innenfor paradigmet ikke vil løse, og paradigmet begynner å vise *krisetendenser* (Grimen og Gilje, 1995, s. 90). Tegn på overgangen fra normal til unormal forskning er villighet til å prøve alt, direkte tilkjenneivelse av utilfredshet, tilflukt til filosofi og diskusjon om prinsipper (ibid. s. 91). Dersom det ikke lar seg gjøre å finne løsninger innenfor den eksisterende faglige matrisen og løsningen blir et paradigmeskifte eller vitenskapelig revolusjon, får faget en ny dramatisk rekonstruksjon ut fra et nytt grunnlag (ibid. s. 91). Etter overgangen til det nye paradigmet er avsluttet vil forskerne ha endret synet på disiplinen, dens metoder, mål og grunnantakelser (ibid. s. 91).

Nedenfor gjengis Gilje og Grimens (1995, s. 105) skjematisk fremstilling av hovedtrekkene i Kuhns teori om vitenskapelig utvikling.

Tabell 1 Gilje og Grimens skjematisk fremstilling av hovedtrekkene i Kuhns teori om vitenskapelig utvikling.

Skjematisk framstilling av hovedtrekkene i Kuhns teori om vitenskapelig utvikling (jf. side 86–95):

PERIODE	TEORINIVÅ	FORSKERSAMFUNN
<i>Førparadigmatisk situasjon</i>	Usystematisk datainnsamling Uklare problemstillinger	Konkurrerende skoler
<i>Paradigme</i>	Eksemplarisk forskerpresentasjon Enighet om hvordan verden er	Begynnende profesjonalisering Tidsskrifter, foreninger, kongresser
<i>Normalvitenskap</i>	Løsning av «puslespill»	Lærebøker, universitetsfag, sosialisering av nye forskere
<i>Anomalier</i>	Uregelmessigheter Predikasjoner slår ikke til	Svekket tiltro til paradigmet
<i>Krise</i>	Paradigmet blir utvannet «Unormal» forskning	Sterke konflikter og motsetninger
<i>Vitenskapelig revolusjon</i>	«Anything goes»	Forskermiljøet går i oppløsning
<i>Nytt paradigme</i>	Eksemplarisk forskerpresentasjon Ny enighet	Ny profesjonalisering, nye tidsskrifter etc.

2.2.1 Økologisk økonomi som et nytt paradigme

Økologisk økonomi bryter med mye kunnskap som allerede eksisterer innenfor eksempelvis samfunnsøkonomi og klassisk bedriftsøkonomi. På samme måte som den krisen det var å oppdage at jorda ikke var sentrum av universet, kan vi nå si at vi står overfor en krise, ved "oppdagelsen" av at naturen ikke er en ubegrenset innsatsfaktor i økonomien, og at vi ved vår væren i verden overbelaster, forurenser mer enn jord og atmosfære klarer å assimilere. Fortsatt økonomisk vekst går fra et økologisk økonomisk standpunkt ikke opp i forhold til naturens økologiske bærekraft.

Forskere som knytter seg til økologisk økonomi anfører at deres teoretiske bidrag til en ny økonomi er knyttet til et paradigmeskift. Herman Daly og Joshua Farley (2011, s. 23) innleder deres begrunnelse for paradigmeskiftet med å si "Where conventional economics espouses growth forever, ecological economics envisions a steady-state economy at optimal scale. (..) The difference could not be more basic, more elementary, or more irreconcilable."

Stig Ingebrigtsen og Ove Jakobsen (2004, s. 39) viser til at det de betegner som kretsløpsøkonomi bygger på mange av de samme ideene som finnes innenfor økoutviklingsperspektiv

og proaktiv bedriftsledelse, men at kretsløpsøkonomien er basert på noen klart definerte perspektivskifter og det trekkes opp fire grunnleggende endringsdimensjoner.

I kapittel 4 vil det bli gjort nærmere rede for overgangene fra neo-klassisk til økologisk økonomi i lys av Kuhns paradigmatteori, med utgangspunkt i de endringsdimensjonene som det tas til orde for i teorien. Som illustrasjon nevnes at verdensbildet er endret fra mekanisk til organisk, teorier om autonome aktører i konkurranse er forlatt til fordel for teorier om samarbeidende nettverk etter inspirasjon fra symbiosene i naturen og overgang fra maksimering av nytte og økonomisk vekst til tilstrekkelig nytte og vekst i livskvalitet.

2.3 Rettsvitenskap

Rettsvitenskap kan noe upresist defineres som vitenskap om rettsregler (Bernt og Doublet, 1998, s. 11). Rettsregler er normer for hvordan forhold i samfunnet *skal være*, og en vesentlig oppgave for rettsvitenskapen er å beskrive, analysere og systematisere disse normene (Bernt og Doublet, 1998, s. 12). Det kan diskuteres hvorvidt rettsvitenskapen skal tilordnes kategorien samfunnsvitenskap eller kulturvitenskap, i det den gjengir en kulturell identitet og kulturelle verdier (Kinander, 2005, s. 25). Det vil føre for langt å problematisere dette her.

Et særpreg ved rettsvitenskapen er den *juridiske metode* som tar sikte på å klarlegge *gjeldende rett*. I denne sammenheng undersøkes retten innenfra i motsetning til andre vitenskapelige disipliner som eksempelvis vil betrakte retten som en ytre gjenstand eller gitt størrelse, uten nærmere analyse eller systematisering av enkeltnormer eller regelsystem (Bernt og Doublet, 1998, s. 12). *Juridisk metode*, ofte benevnt som rettskildelære, er den fremgangsmåten som brukes for å fastlegge innholdet i en rettsregel eller løse konkrete rettsspørsmål. Kjernen i dette dreier seg om hva som er gyldig rettslig argumentasjon, herunder hvilken vekt de innbyrdes rettslige argumenter har når de trekker i ulik retning.

Juridisk metode og fastleggelse av gjeldende rett som beskrevet over, er en sentral del av rettsvitenskapen, men er begrenset til vitenskapens *rettsdogmatiske oppgave* (Bernt og Doublet, 1998, s. 13).

Andre rettsvitenskapelige oppgaver er eksempelvis *rettspolitisk arbeid*, hvor det drøftes hvordan innhold i rettsregler burde være contra hva de er. I *rettshistorien* gjøres undersøkelser av tidligere tiders rett og utviklingslinjer. I *rettsosiologien* undersøkes samspillet mellom rettsregler og samfunn. I *rettsøkonomien* anvendes sosialøkonomiske begreper og teorier til å forklare virkninger, anslå virkninger av juss mv. I *rettsfilosofien* drøftes grunnleggende

forutsetninger for den rettslige tenkning generelt sett, og problemer ved rettsregler og rettssystemers karakter og tankemessige struktur (Bernt og Doublet, 1998, s. 14).

2.3.1 Rettssystem, rettskultur, rettsorden og lovgivning

Jeg vil i det følgende kort gjøre rede for definisjonen av noen sentrale begreper og sammenhengen mellom disse, knyttet til forståelsen av problemstillingens begrep *rettsorden*.

Et rettssystem kjennetegnes av flere elementer, herunder et normsystem, et domstolhierarki og en viss grad av profesjonalisering (Koch et. al. 2017) og disse elementene inngår i et lands rettskultur. Rettskultur defineres som "forventninger og forestillinger om retten som kan operasjonaliseres gjennom institusjons(lignende) praksis" (ibid. s. 15).

På et overordnet nivå deles rettskultur inn i en institusjonell (fysisk) og en intellektuell (mental) struktur (ibid. s. 23). I den fysiske strukturen vises det til de institusjonene som skaper og håndhever normer, mens den mentale strukturen dreier seg om ideer og forventinger som skaper rett. Disse to kategoriene kan igjen deles i henholdsvis to og fire delkategorier ifølge Koch et. al. som er normskapning og konfliktløsning, og rettferdighetsideal, metode, profesjonalisering og internasjonalisering.

Rettsordenen er summen av de rettsregler som gjelder innenfor en rettskultur. Rettsordenen kan forstås som all den rett som gjelder per i dag. Hovedinndelinger av rettsområder kan gjøres på forskjellig vis. Et klassisk skille går mellom privat rett – som primært gjelder rettstilstanden mellom borgerne – og offentlig rett som omhandler statens overhøyhet over borgerne.

Det finnes en rekke rettsområder som er utviklet etter hvert som samfunnets behov og ikke minst statens behov har krevd det. Ved tolkninger av lover er formålet med loven et sentralt tolkningsmoment. Formålet er det verdigrunnlag loven er basert på.

Lovgiver må balansere motstridende hensyn og formål, for eksempel står eiendomsretten sterkt, men den gjelder for eksempel ikke retten til å gjøre hva man vil med spillolje eller andre forurensede masser man eier. I den såkalte Strandlovdommen Rt. 1970 side 67 går Høyesterett langt i å fastslå at eiendomsretten er den rådighet som er igjen etter at staten har satt sine grenser.

Vilhelm Aubert (1982 s. 50-53) peker på fem funksjoner av lovgivning som er atferdsregulering, konfliktløsning, sikring av forventninger, fordeling av byrder og goder og markering av verdier (symbolfunksjonen).

2.3.2 Rettsfilosofi

I rettsfilosofien drøftes etikk og metode på et abstraktnivå for å forsøke å klarlegge hva den mer konkrete jussen bygger på og hva slags konsekvenser den har. Dette involverer generelle problemer innen moralfilosofi og erkjennelsesfilosofi (Kinander, 2005, s. 15).

Et grunntrekk i rettsfilosofien er uenigheten mellom rettspositivistene og naturretsteoretikere. Dette er et av flere eksempler på motstridende syn på hvorvidt verdier eksisterer uavhengig av våre vurderinger og motstridende syn på muligheten til å nå sikker kunnskap om hva som er moralsk riktig (Kinander, 2005, s. 19). Som andre vitenskapelige og kritiske fag bygger jussen på en serie av filosofiske antagelser, som for jussens del dreier seg om hva man studerer, hvordan man studerer det og hvilke muligheter man har til å endre eller utvikle retten slik den til daglig blir praktisert (Kinander, 2005, s. 19).

Det er innenfor rettsfilosofien motstridende syn på hvorvidt verdier eksisterer uavhengig av våre vurderinger, altså om det finnes allmenngyldige lover, samt motstridende syn på muligheten til å nå sikker kunnskap om hva som er moralsk riktig (Kinander, 2005, s. 19).

Jeg vil i det følgende gjøre rede for to sentrale former for begrunnelse av retten, da dette er et relevant bakteppe for å vise den rettighetsutviklingen som har funnet sted i vår rettskultur.

2.3.3 Hvordan rett begrunnes – rettspositivisme

Det rettspositivistiske utgangspunktet er at rettsreglene som gjelder i samfunnet gir uttrykk for politisk makt - det er gjennom at Stortinget gir lover at retten oppstår og blir gjeldende. I dette perspektivet ses retten som utgangspunkt for den organiserte samfunnsmyndighet, og det springer ut av et ønske om å knytte kunnskap og vitenskap til iakttagbare vurderingsfrie fenomener som gir skinn av objektivitet (Bernt og Doublet, 1998). Dette er ikke bare motivert i et ønske om å oppfylle et naturvitenskapelig ideal, men fordi det blir ansett å ha en samfunnsmessige verdi at rettsanvendelsen, det vil si bruken av rettsregler, er vurderingsfri. I en slik tilnærming skal for eksempel en dommer i en rettsak kun vurdere det gjeldende lovverket for å finne det objektivt riktige svaret. Dette springer ut av Montesquieus maktfordelingsprinsipp: Domstolene er ikke et politisk organ, og har ikke fått noe mandat av folket til å endre normene som styrer samfunnet. Skal vi ha likhet for loven og forutberegnelighet vil rettspositivister hevde at det er de felles overordnede objektive normene som må gjelde. Rettspositivisme kan sies å være det rådende synet på juss i dag, men det som beskrives av Bernt og Doublet som "strukturendringer" viser at dette maktfordelingsutgangspunktet ikke gjelder fullt ut. Som eksempel kommer folkeretten inn og forplikter domstolen til å legge menneskerettigheter til grunn. Et annet eksempel er

utviklingen av det som kalles ulovfestet rett. Ulovfestet rett er rett som fullt ut gjelder, men som i motsetning til lover er skapt gjennom praksis, ofte utviklet gjennom domstolenes praksis.

Et eksempel er Høyesteretts utvikling av den ulovfestet praksisen om at domstolene kan kjenne ugyldig forvaltningsvedtak som innebærer myndighetsbruk og usaklig forskjellsbehandling fra forvaltningens side. At vedtak fra forvaltningen, som innebærer slik forskjellsbehandling eller myndighetsmisbruk, er ugyldig følger ikke av lovverket, og kan forstås som et inngrep i utgangspunktet om forvaltningens frie skjønn.

2.3.4 Hvordan rett også kan begrunnes – naturrett

Naturretten er som navnet sier utledet av naturens orden, og hviler på en forestilling om at mennesket har visse opprinnelige, allmenne rettigheter og plikter på grunn av sin natur. Naturretten baserer seg på det finnes allmenngyldige normer, som vil gjelde til enhver tid, uavhengig om normene er formelt vedtatt som lov eller ikke. I følge blant annet Platon og Kant var etiske normer og verdier allmenngyldige, det vil si evige og uforanderlige, mens sofistene og Hume hevdet at normene og verdiene var relative og betinget av kulturen de skulle virke i (Bernt og Doublet, 2004).

Assosiasjonen til natur som noe opprinnelig, noe som springer ut av verdensordenen eller menneskets natur er imidlertid misvisende ifølge Bernt og Doublet, ettersom begrepet primært benyttes som betegnelse på "samfunnsregulerende ideer som har sitt opphav i menneskers forhold til hverandre" (ibid. s. 103). Dermed har begrepet sin begrunnelse i kulturen og ikke naturen. Etiske spørsmål mennesker imellom har imidlertid urgammel tradisjon, og kan i så måte sies å være utledet av "naturens orden".

I et naturrettsperspektiv er det ikke lovgiverens handling som vurderes, men selve rettsregelen, og hvilke konsekvenser en rettslig norm har for samfunnet og den enkelte som lever i samfunnet. Dette står således i motsetning til rettspositivismen, ettersom tilnæringsmåten til hva som er gjeldende rett er en noe helt annet enn en objektiv vurdering domstolen skal foreta av hva lovgiver har bestemt ref. kap. 2.3.3. Motsetningsforholdet kommer til uttrykk gjennom det prinsipielle skillet mellom juss og etikk. Ingen naturrettslig norm er i denne egenskap en bindende del av den positive rett (ibid.) Den naturrettslige regels autoritet og gyldighet er kun av moralsk art, med det forstås at den ikke rekker lenger enn det som regnes som samfunnsmessig akseptabelt. Statens makt og autoritet baserer seg ikke på naturretten. Grunnleggende moralske og etiske problemstillinger kan bare appellere til statsapparatet. Naturretten har heller ingen

sanksjonsmuligheter gjennom tvang. Det er bare et tvangsapparat som kan håndheve retten, og et slikt apparat kan sies å passe dårlig sammen med naturrettsynet.

Naturretten kan lett oppfattes som en naiv tilnærming i det den ikke er egnet til å regulere et moderne samfunn. Det følger ikke av naturens lover at man for eksempel skal kjøre på høyre side av veien. Men når det gjelder grunnleggende menneskerettigheter har tanken åpenbart hatt gjennomslagskraft, noe jeg kommer nærmere tilbake til i kap. 5.

2.4 Verdier og beslektede konsepter

Et skifte i verdigrunnlag og balansering av verdier står sentralt i økologisk økonomi. Jeg vil i det følgende gjøre noen begrepsavklaringer og trekke frem noen kategorier og former for verdier som er sentralt for å forstå hva som menes med verdier i kapitlene 4-7.

Interessen og fokus på moral og etikk har ifølge Dybvig et. al. (2013) økt kraftig de senere årene innenfor både privat og offentlig sektor. Økt kompleksitet i samfunnet og økt globalisering trekkes frem som noe av forklaringen. Problemstillinger knyttet til miljø, klimaendringer og fattigdom er utfordringer som reiser en rekke etiske spørsmål.

Amartya Sen, nobelprisvinner i økonomi for sine bidrag innen social choice-teori, argumenter for at økonomi må "gjenoppstå" som moralvitenskap. Sen påpeker at økonomi fra Aristoteles til Adam Smiths tid var en integrert del av praktisk filosofi hvor hva som var rett eller godt sto sentralt (Dybvig et. al. 2013). Etiske vurderinger kommer imidlertid i bakgrunnen når abstrakte modeller og teorier råder (ibid.). Ifølge Sen er etiske verdier og moralske handlinger viktig for å forstå og forklare økonomiske beslutninger, og han er dermed kritisk til forutsetningen om økonomisk rasjonalitet (ibid.). Sen påpeker at uselvvisk atferd er viktig knyttet til tilgjengelighet av kollektive goder og for å kunne håndtere negative virkninger som forurensing knyttet til private goder, og finner støtte for dette i Adam Smiths argument om at det enkelte individ ikke er adskilt fra samfunnet, men et medlem i "the commonwealth of nature" (ibid.). Knyttet til økologisk økonomi er dette perspektivet sentralt når det gjelder relasjonstankegang.

I en rettslig kontekst kan sikringen av verdier sies å være et helt grunnleggende formål. Retten og rettsanvendelsen skal sikre de basale verdiene som er forventet at blir ivaretatt i en demokratisk rettsstat, og skal skje på grunnlag av normer som er utformet av et organ med politisk legitimitet på en måte som sikrer borgerne rettsikkerhet (Bernt og Doublet, 1998). Kategorier for rettslig relevante verdier vil bli nærmere redegjort for i kap. 2.4.4.

2.4.1 Etikk, moral og verdi

Etikk og verdier er begreper som ofte brukes om hverandre. Etikk kan forstås som et teoretisk og metodisk rammeverk, som ideelt sett skal bidra til at personer kan bli bevisst sin egen atferd og på dermed opptre på måter som er akseptable i forhold til gitte referanser (Kirkhaug, 2018).

Etikk knyttes opp mot en forståelse av verden eller naturen. Etikk som fokuserer på samspillet mellom mennesker kalles antroposentrisk, mens etikk som inkluderer samspillet mellom mennesker og natur betegnes som økosentrisk (Dybvig et. al. 2013).

Mens etikk er teorier om moral, er moral et begrep som brukes for å karakterisere opptreden eller handlemåten til en person, en organisasjon eller et samfunn, med referanse til verdier eller etiske retningslinjer (Kirkhaug, 2018). En handlemåte kan bedømmes som mer eller mindre moralsk ut fra i hvilken grad den er i samsvar med verdier og etiske prinsipper (ibid.).

Verdier kan forstås som kvaliteten ved noe, hvor noes verdi gjerne bestemmer dens eller dets viktighet med hensyn til hvordan vi bør gjøre våre vurderinger og beslutninger (Sagdahl, 2018). Verdi kan tillegges personer, objekter, handlinger eller tilstander. I praksis graderes verdier som mer eller mindre vektige. Verditeori, eller aksiologi, undersøker hva verdi er, hvilke ting som har verdi og hvorfor og hvordan dette gjelder (Sagdahl, 2014). Et sentralt spørsmål innenfor aksiologien er hvorvidt ting kan sies å ha egenverdi, i motsetning til instrumentell verdi. Dette vil bli redegjort for nærmere i kap. 2.4.3.

Som eksempel på knytningen mellom verdi og etikk kan utilitarismen trekkes frem. Utilitarisme er en normativ etikk utformet av Jeremy Bentham. Utilitarismens utgangspunkt er at en handling bare er moralsk riktig hvis den maksimerer nytte (Dybvig et. al. 2013), og etter denne teorien er for eksempel en økonomisk aktør forpliktet til å gjøre den handlingen som leder til tilstanden som har høyest forventet verdi (Sagdahl, 2014).

2.4.2 Tilnærminger til verdi

Det finnes innenfor aksiologien tre hovedkategorier for hvordan verdi kan forstås og begrunnes. Objektivistiske verditeorier mener at verdi står for faktisk eksisterende egenskaper ved et objekt, for eksempel naturalistiske egenskaper som nytte (Sagdahl, 2014). Subjektive verditeorier mener at verdi blir til gjennom et vurderende subjekt, typisk som følge av forholdet mellom subjektets følelser eller behov og tingenes egenskaper som nytte (Sagdahl, 2014). Verdinihilistiske teorier mener at verdier ikke eksisterer. Uttrykket er tomt for mening og tjener bare til å utløse eller påvirke følelser. Som en følge av dette er utsagn om verdier aldri sanne

eller falske, men er logisk meningsløse (Sagdahl, 2014). Sistnevnte posisjon er fremtredende innenfor logisk empirisme.

2.4.3 Verdityper

Det er mange måter å gruppere verdier på. Et klassisk skille går mellom instrumentell verdi og egenverdi, hvor det som har egenverdi er verdifullt i kraft av å være det det er, mens det som har instrumentell verdi er verdifullt i kraft av å være et middel eller årsak til å realisere noe med egenverdi (Sagdahl, 2017). En tredje verditype kan karakteriseres som "verdi i seg selv" (Stryken, 2000). De to førstnevnte verditypene kan karakteriseres som antroposentriske ref. kap. 2.4.1, fordi de er betinget av hva mennesket ønsker og har preferanser for (Stryken, 2000).

Egenverdi kan som et ledd i moralsk realisme også forstås som en objektiv verdi. I dette ligger at noe fortsatt vil være verdifullt uavhengig av hva mennesket mener om det eller hvorvidt man kjenner til verdien (Hverven, 2018). Verdi i seg selv kan da forstås som en forlengelse av egenverdien ut fra et biosentrisk perspektiv. Arne Næss (1999) trekker frem verdi i seg selv i forbindelse med livets enhet, omtalt i kap. 1.2.1, som ledd i at alle levende vesener har egenverdi i form av en verdi i seg selv.

Skillet mellom verdiene kan illustreres ved Stryken (2000, s. 30) sitt eksempel med skog:

For oss vil den ha både en instrumentell verdi og en egenverdi som område for friluftsliv og naturopplevelse. Når skogen har verdi i seg selv, er perspektivet biosentrisk. Verdien er således ikke bestemt av menneskelige behov. Skogen består av levende organismer som er verdifulle i seg selv. I egenverdiperspektivet vil skogen kunne bidra til å styrke vår livskvalitet og helse. Det vil neppe være tilfelle om skogen blir snauhogd. Få vil da føle en positiv naturopplevelse. Når vi således tillegger naturen, dyrelivet og økosystemet en egenverdi (for oss), er dette for å styrke de meningsgivende sidene ved livet.

Økosentrisk etikk ble i kap. 2.4.1 definert som etikk som inkluderer samspillet mellom mennesker og natur. Et biosentrisk perspektiv er knyttet til verdi i seg selv, og skiller seg noe fra økosentrisk ved å i større grad fokusere på verdien av den levende organismen enn samspillet mellom organismene. Utgangspunktet for dette perspektivet er at alt levende er verdifullt (Hverven, 2000). Kimen til livets egenverdi ligger ifølge Hverven (2018) i virkeliggjøringen av et livsprosjekt. Organismen jobber kontinuerlig for å holde livet i gang med celledeling og fornyelse. Livsprosjektet blir i dette perspektivet aldri virkeliggjort en gang for alle, men er en kontinuerlig prosess, er sårbart og det enkelte livsprosjekt er ikke uendelig.

2.4.4 Rettslige verdier

I kapittel 5 vil det bli gjort rede for den norske rettsordenens verdigrunnlag. I dette kapitlet vil det vises hvordan rettslig relevante verdier kan kategoriseres i tre grupper av verdier. De ulike verditypene har betydning for hvordan retten kan endre seg, som følge av endret verdigrunnlag. Dette er et sentral for aktualiteten av de rettslige trekkene som foreslås for å gi naturens egenverdi et rettslig vern i kap. 7.

Positiverte verdier er verdier som har blitt gjort til en del av rettssystemet gjennom lovgivningen (Bernt og Doublet, 1998). Slike verdier kan vise seg ved at en innledende formålsbestemmelse i en lov slår fast hvilken verdi loven er ment å sikre, noe naturmangfoldsloven er klart eksempel på. I formålsbestemmelsen (§1) til loven heter det at "Lovens formål er at naturen med dens biologiske, landskapsmessige og geologiske mangfold og økologiske prosesser tas vare på ved bærekraftig bruk og vern, også slik at den gir grunnlag for menneskenes virksomhet, kultur, helse og trivsel, nå og i fremtiden, også som grunnlag for samisk kultur".

Generelle rettslige verdier er verdier som har vunnet innpass som aksepterte rettslige verdier på bredere basis (ibid. s. 247). Dette er verdier som lojalitet, redelighet og god tro, som inngår som et moment når avtaler skal tolkes, hensynet til kontradiksjon i saksbehandlingen, som innebærer en grunnleggende rett til å bli hørt og få uttale seg før en avgjørelse treffes mv. Disse verdiene er også positiverte, i den forstand at det er gjort til gjeldende rett av lovgiver, men de har et bredere nedslagsfelt enn i bare den konkrete lov (ibid.).

Den siste kategorien er bredere samfunnsmessige verdier, dette er verdier som har bred forankring i samfunnet, men som ikke har noen direkte forankring i lovverket (ibid.). Slike verdier kan være så selvsagte at de ikke tenkes på som en rettslig verdi, og de dreier seg om grunnleggende fornufts- og verdipremisser knyttet til forestillinger om rasjonalitet, konsekvens og rimelighet. Grunnlaget for disse verdiene er den generelle verdidebatten i samfunnet, som fremkommer gjennom alminnelig samfunnsmessig debatt (ibid.), og de kan følgelig være gjenstand for utvikling og forandring.

3 Metode

3.1 Valg av metode

At metoden man velger for å oppnå kunnskap i et vitenskapelig arbeid må være den metoden man finner mest relevant og egnet til å fremskaffe kunnskapen man søker, er gammel innsikt som strekker seg tilbake til Aristoteles filosofi (Nyeng, 2004, s. 72).

I denne oppgaven er menneskers verdigrunnlag knyttet til økonomi og juss det jeg søker å oppnå kunnskap om. Det legges til grunn et holistisk utgangspunkt med et organisk verdenssyn hvor min forståelse er at alt i naturen henger sammen, som integrerte deler av en dynamisk helhet. Som følge av dette kommer den antroposentriske inngangen til etikk, som ligger til grunn for vestlig tenkning (Hverven s. 31), etter mitt syn til kort.

I oppgaven vil jeg blant annet undersøke verdigrunnlaget for den praksis økologisk økonomi gir anvisning på. Dette vil på lik linje med undersøkelsene knyttet til juss og neo-klassisk økonomi dreie seg om tolkning av tekster. Vesentlig er det at de grunnverdiene/etikken jeg vil utlede av tekster om henholdsvis økonomi, økologisk økonomi og gjeldende rettsorden ikke kan tolkes isolert, men må sees i sammenheng med den konteksten de står i. Følgelig vil jeg bruke hermeneutisk metode.

3.2 Hermeneutikk som metode

Hermeneutikk kan karakteriseres som en metode for hvordan man tolker en tekst i en kontekst (Bernt og Doublet, 1998 s. 179). Hensikten med fortolkningen er å få frem en underliggende sammenheng, eller mening.

Gjennom Gadammers utforming av hermeneutikken fremstår teksten som skal tolkes som et *kommunikasjonsmiddel* mellom den som har skrevet teksten og den som skal lese den (ibid. s. 180). Ettersom det i motsetning til en dialog mellom to personer kun er en person til stede ved teksttolkning er utgangspunktet enveiskommunikasjon. Gjennom et hermeneutisk helhetsperspektiv skal mottageren av teksten søke å *rekonstruere avsenderens forståelsesramme*, og se sammenhengen på en slik måte at det er mulig å korrigere eventuelle misforståelser i mottagerens oppfattelse av kommunikasjonen (ibid. s.181). Mottageren kan ikke begrense seg til det som formidles i teksten, men må se det i den sammenheng hvor det ble formidlet, av hvem, til hvem, og ikke minst når. På denne måten beskrives hermeneutikken av Bernt som en *tolkningslære hvor det historiske og samfunnsmessige helhetsperspektiv tillegges metodisk avgjørende vekt for å forstå den tekst som skal tolkes*.

Med historisk og samfunnsmessig helhetsperspektiv forstås en *ramme* som teksttolkeren må plassere teksten i for å kunne forstå, og rammen utgjøres blant annet av normer, verdioppfatninger og språkregler (Bernt s. 182). Normene som blir konfrontert er også omkranset av den helhetsrammen av verdier, normoppfatninger og språknyanser som gjelder hos teksttolkeren. Dette oppfatter jeg som teksttolkerens forforståelse.

Forholdet mellom helhet og del er sentralt i hermeneutikken (Bernt s. 182). Den hermeneutiske sirkel illustrerer hvordan fortolkning av meningsfulle fenomener kan og må begrunnes. En del av en tekst, et avsnitt eller en formulering, må vise til en fortolkning av hele teksten – og når helheten i teksten skal begrunnes må det vises til en fortolkning av de enkelte deler (Johannesen et. al. 2011 s. 419). Den hermeneutiske sirkelen er dynamisk og kan karakteriseres som en spiral ettersom det er en dynamisk kraft at delene påvirker helheten, og omvendt. Sammenhengen mellom tradisjon og ny kunnskap får slik jeg forstår det en dypere forankring når det nye er skapt på bakgrunn av tradisjonen (Bernt og Doublet, 1998. s. 183).

3.2.1 Forutsetning, forholdet mellom helhet og del og hermeneutisk spiral

Forutsetning, forholdet mellom helhet og del og hermeneutisk spiral er sentrale elementer i hermeneutikken som tolkningslære. Tolkningsbevegelsen kan dreie rundt en tidsakse, hvor den horisontale retningen er tolkningen som tar opp tolkningsmomenter fra fortiden, mens den vertikale bevegelsen skjer innenfor samtidens ramme (Bernt og Doublet, 1998, s. 184).

Det helhetsperspektivet jeg anlegger forstås i tråd med Bernt og Doublets definisjoner i kap. 3.2 som en ramme jeg må plasserer teksten i for å kunne forstå. Rammen utgjøres blant annet mine verdioppfatninger. I kap. 3.1 viste jeg til at jeg legger til grunn et organisk verdenssyn hvor min forståelse er at alt i naturen henger sammen, som integrerte deler av en helhet. I forlengelsen av dette er verdi i seg selv, slik det ble redegjort for i kap. 2.4.3 en del av forståelsen. Forforståelsen, som er det utgangspunktet jeg møter tekstene med, inneholder også den kunnskapen jeg har med fra tidligere, med de begrensninger og de muligheter det gir. Som jurist er jeg vant til å tolke tekster etter en streng rettskildelære, innenfor det som er omtalt som rettsdogmatikk i kap. 2.3. I oppgavens kontekst er tekstene tolket med et friere utgangspunkt, ut fra det jeg utleder av en språklig forståelse av tekstene.

Tekstene som tolkes i denne oppgaven har både isolert sett og til sammen inngått i en hermeneutisk spiral. Isolert har tekstene vært lest og tolket med oppmerksomhet på at delene, eksempelvis verdigrunnlag i neo-klassisk økonomi, må forstås ut fra helheten, dvs. det

paradigmet, den tiden og konteksten de er ment å virke i. Tilsvarende gjelder for tolkningen av verdigrunnlag i økologisk økonomi og for jussen.

Når det gjelder å se sammenhengene, har jeg brukt den historiske forståelsen av delene knyttet til økonomi og juss til å spinne videre ny kunnskap om hvordan det endrede verdigrunnlaget, som økologisk økonomiske tekster gir anvisning på, kan skape en ny helhet.

4 Hva er de sentrale overgangene fra neo-klassisk til økologisk økonomi i lys av Kuhns paradigmatteori?

Jeg vil i dette kapitlet belyse de sentrale teoriene innenfor økologisk økonomi ved å se på noen overganger fra neo-klassisk økonomi i lys av Kuhns paradigmatteori slik den er gjort rede for i kap. 2.2. Bakgrunnen for spørsmålet er forklart til forskningsspørsmål 1 i pkt. 1.3.1. Det eksisterer flere teoretiske perspektiver som kan sies å sortere under overbygningen økologisk økonomi. Faget oppsto som universitetsfag i USA i 1989, men har en historie også før det (Dybvig et. al. 2013). Som en transdisiplinær vitenskap som i stort søker å finne grunnlag for sosial endring må det kunne sies å være fruktbart med en variasjon av teoretiske perspektiv. En del grunnleggende utgangspunkt og inspirasjon er felles. Kjernen i faget er at økonomisk aktivitet er bundet av absolutte ressursbegrensninger. Jeg vil gjøre rede for om teoriene jeg beskriver kan tilskrives det som forstås som klassisk økologisk økonomi, kretsløpsøkonomi eller transformativ økologisk økonomi der dette er relevant. Skillet dreier seg, slik jeg forstår det, om vektleggingen av det ontologiske grunnlaget, hvor dette har en større plass innenfor kretsløpsøkonomi eller transformativ økologisk økonomi.

Jeg har hittil omtalt den rådende økonomien som neo-klassisk økonomi. Begreper som mainstreamøkonomi, samfunnsøkonomi, markedsøkonomi og konvensjonell økonomi bygger i all hovedsak på det neo-klassiske paradigmet og ulike kilder benytter ulike ord. Jeg vil i fremstillingen forholde meg til kildens bruk av ord.

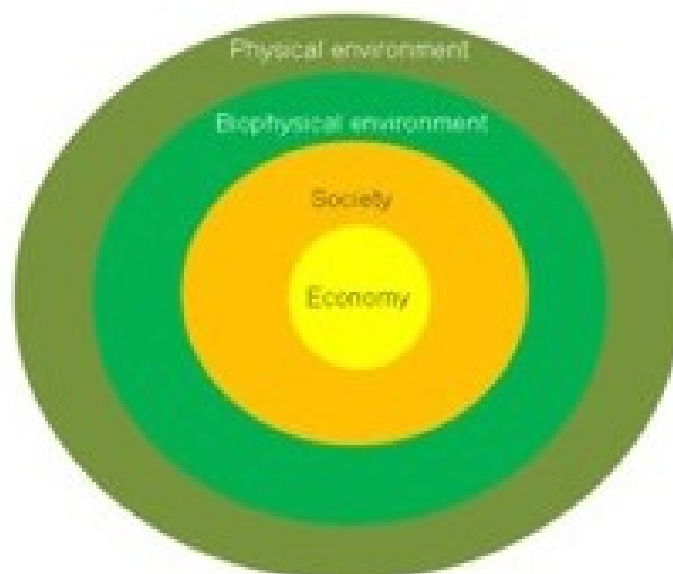
4.1 Fra mekanisk til organisk verdenssyn

Daly og Farley (2004 s. 15) innleder sin beskrivelse av fundamentet for økologisk økonomi med å vise til at økologiske økonomer deler mange konsepter med neo-klassiske økonomer, men at økologiske økonomer har et "fundamentally different starting point – a different vision

at its core of the way the world really is." Mens konvensjonell økonomi, i følge Daly og Farley (2004), ser natur og miljø som deler eller sektorer av makroøkonomien som forstås som helheten, ser økologiske økonomer på makroøkonomien som en del av en større helhet i form av planeten jorden med dens økosystem og atmosfære. Økonomien er ikke et lukket system som i konvensjonell tankegang, men blir sett på som "an open subsystem of that larger "Earthsystem" (ibid. s. 15). Vesentlig er imidlertid at det store "Earthsystem" er lukket og at det dermed eksisterer en endelig grense for økonomisk vekst, dette vil bli konkretisert nærmere i pkt. 4.1.1. "That larger system is finite, nongrowing, and materially closed, although open to solar energy." skriver Daly og Farley (ibid. d.15).

For å illustrere at økonomisk aktivitet er bundet av absolutte ressursbegrensninger kan det vises til modell i figur 1 av Tone Smith (ikke datert) fra temaside om økologisk økonomi hos Rethinking Economics. Det ytterste laget er det fysiske miljøet, under dette ligger det biofysiske miljøet, deretter samfunnet, og som en kjerne i samfunnet eksisterer økonomien.

Figur 1 Illustrasjon, Tone Smith

Som et ledd i å se økonomien som en del av det totale økosystemet, henter økologisk økonomi inspirasjon fra økosystemenes fungering. Arne Næss (1976, s. 21) definerer økologi som "det tverrvitenskapelige studium av organismenes levetilstand under gjensidig påvirkning og i

vekselvirkning med omgivelsene, de organiske så vel som de uorganiske." Alle jordens økosystem henger sammen, er avhengig av hverandre og utvikler seg sammen over tid. Dette helhetlige utgangspunktet må også gjelde for en ny forståelse av økonomien, og et grunnleggende utgangspunktet er energi flyter og materialer sirkulerer innenfor systemet. I organismen er eksponentiell vekst et sykdomstegn, og slik vekst bør dermed ikke finne sted i økonomien.

4.1.1 Synet på naturressurser og alternativkostnader

Daly og Farley viser til at så lenge økonomien er helheten kan den utvides uten grenser. "It does not displace anything and therefore incurs no opportunity cost – nothing is given up as a result of physical expansion of the macroeconomy in to unoccupied space" But if the macroeconomy is a part, then its physical growths encroaches on other part of the finite and non-growing whole, exacting a sacrifice of something – an opportunity cost." (ibid. s. 16). Alternativkostnad i neoklassisk forstand er den kostnaden som oppstår når en bestemt mengde av et gode fortrenger andre goder. Nytteverdien som måles ved betalingsvillighet for av de godene som fortrenses kalles alternativkostnad (Ringstad, 2017). Så lenge ingen er interessert i å betale for f.eks. benyttelse av landareal som habitat for bavianer kan dette benyttes til økonomisk virksomhet uten alternativ kostnad. Innenfor klassisk økologisk økonomi vil man dermed si at en alternativkostnad er en kostnad uansett selv om ingen er interessert i å betale for den.

Innenfor samfunnsøkonomien opereres det med tre kategorier av ressurser; naturressurser, arbeidskraft og realkapital (Ringstad, 2017). Naturressurser definerer Ringstad som "ressurser naturen gis oss." (ibid. s. 26), og naturressurser anses i hovedsak som substituerbare. Dette illustreres når Samuelsen og Nordhaus svarer på spørsmålet "Should we be taking steps to limit the use of these most precious stocks of society's capital so that they will still be available for our grandchildren?" (Samuelsen og Nordhaus, 2001, s. 369). Samuelsen og Nordhaus har to innganger til denne problemstillingen, hvor den første gjelder substituerbarhet. En ting er hva angår en elementær ressurs som oksygen ettersom denne ikke kan substitueres. For olje og gass derimot vises det til at disse kan substitueres med kull i flytende form, og når kullet går tomt kan dette substitueres med den mer kostbare solenergien eller atomfisjonkraft og kanskje en dag atomfusjonkraft.

Den andre inngangen gjelder den relative produktiviteten til ulike eiendeler, hvor det fra miljøforkjempere argumenteres med at energi og andre naturressurser som f.eks. gammel-skog

eller villmarksområder er en spesiell kapital som bør bevares for å ivareta en bærekraftig økonomisk vekst. Til dette svarer Samuelsen og Nordhaus (ibid. s. 369):

"Economists have a different point of view. They tend to regard natural resources as a special category of productive assets – along with fast computers, human capital in educated workforce, and technological knowledge in its software, scientists, and engineers. Both economists and environmentalists agree that this generation should leave an adequate stock of capital assets for future generations; but economists focus less on the exact form of capital than on its productivity. Economists ask, would future generations benefit more from larger stocks of natural capital such as oil, gas, and coal or from more produced capital such as additional scientists, better laboratories, and libraries linked together by information superhighways?"

Innenfor økologisk økonomi anses naturressurser å være substituerbare kun innenfor snevre grenser (Daly, 2008). Det synet Samuelsen og Nordhaus anlegger på naturressurser omtales innenfor økologisk økonomi som svak bærekraft (Zadek, 2001), i motsetning til sterk bærekraft hvor man ikke kan substituere på tvers av kapitalklasser.

4.1.2 Allokering, fordeling og skala

Daly (2008) viser til at klassisk økologisk økonomi i hovedsak handler om tre spørsmål; ressursallokering, hvor en god ressursallokering er effektiv i form av pareto-optimalitet, rettferdig inntektsfordeling som innebærer en akseptabel ulikhet innenfor akseptable grenser, og sist men ikke minst økonomiens skala i forholdet til økosystemet, som må være økologisk bærekraftig.

I følge Daly (ibid.) fokuserer mainstreamøkonomien primært på allokeringsspørsmål, samtidig som det utvises en sekundær interesse forfordelingsspørsmål. Økologiske økonomer har ifølge Daly ikke noe problem med standardanalysen av allokeringmessig effektivitet, så lenge det foreligger en sosial avgjørelse om spørsmålene av fordeling og skala. Daly peker på to sider ved fordelingsspørsmålet som imidlertid er neglisjert, fordelingen mellom generasjoner og fordelingen mellom mennesker og andre arter i form av biodiversitet.

4.1.3 Herman Daly om skillet mellom klassisk økologisk økonomi og neoklassisk økonomi

Hva gjelder ressurs- og miljøøkonomi viser Daly til at de som et ledd i mainstream-økonomien ikke hensyntar skalaspørsmål, ikke har begrep om gjennomstrømningen av materie og energi, og at det jeg forstår som ensidig fokus på allokeringmessig effektivitet.

Daly (2008) har stilt opp syv hovedpunkter hvor han mener økologisk økonomi skiller seg fra mainstreamøkonomi. Det første er knyttet til naturressursenes substituerbarhet, hvor disse bare unntaksvis kan anses som substiuerbare i økologisk økonomi. Det neste gjelder graden av kobling gjennom den fysiske gjennomstrømningen og BNP, selv om man reduserer BNP's materialintensitet redde ikke vekstøkonomien for evig. Det tredje punktet gjelder koblingen mellom BNP og velferd. Økologiske økonomer betrakter denne koblingen som meget løs, utover et minimum i BNP per capita. Mange av de ikke-økonomiske kildene til velferd ødelegges ved vekst i BNP uten at dette trekkes fra BNP på noen måte, og gapet mellom velferd og BNP vil derfor ifølge Daly være stadig økende.

Det fjerde punktet er ifølge Daly et dypere filosofisk spørsmål og gjelder den relative betydning for produksjonen av merverdi kontra den merverdien som tilføres. Arbeidskraft og kapital betraktes som effektiv årsak til produksjonen (transformasjonsagent), mens naturressursene er den materielle årsak (det som transformeres). Daly viser til at neo-klassiske produksjonsfunksjoner normalt kun sier at produksjonen er en funksjon av arbeidskraft og kapitaltilførsel. Denne feilen gjentas i BNP hvor summen av all merverdi er det som er skapt av arbeid og kapital. Naturressursene som sådan har nullverdi, mens når de utvinnes tilføres de verdi i form av den marginale omkostningen til den kapitalen og arbeidskraften som er nødvendig for utvinningen. Kostnaden til naturressursen forekommer kun dersom det betales til ressurseieren. Dette kan virke som en kostnad ved naturressursen, men dette kan ikke betraktes som verdsetting av en verdi etter Daly sitt syn. Det femte punktet gjelder at vekst behandles som et makroøkonomisk spørsmål og rettferdiggjøres med henvisning til BNP regnskapet.

Det sjette punktet gjelder monetære spørsmål. Økologisk økonomi fokuserer på realøkonomien, eller den fysiske økonomien, ikke finansøkonomien. Daly viser til at de pengene som lånes ut av banker for det første ikke eksisterer som følge av bankenes vilkår om reserver og muligheter for "kassakreditt", og at pengeforsyningen blir et biprodukt av kommersiell virksomhet uten styring med bruken av pengene til utviklende aktiviteter. Dette systemet krever dessuten vekst i BNP for at ikke pengeforsyningen skal bli mindre. Daly trekker også frem behovet for lokal valuta for at folk i utviklingsland skal kunne gjøre byttehandler uten å konkurrere eller "la seg ansette i nasjonaløkonomi" som låntagere.

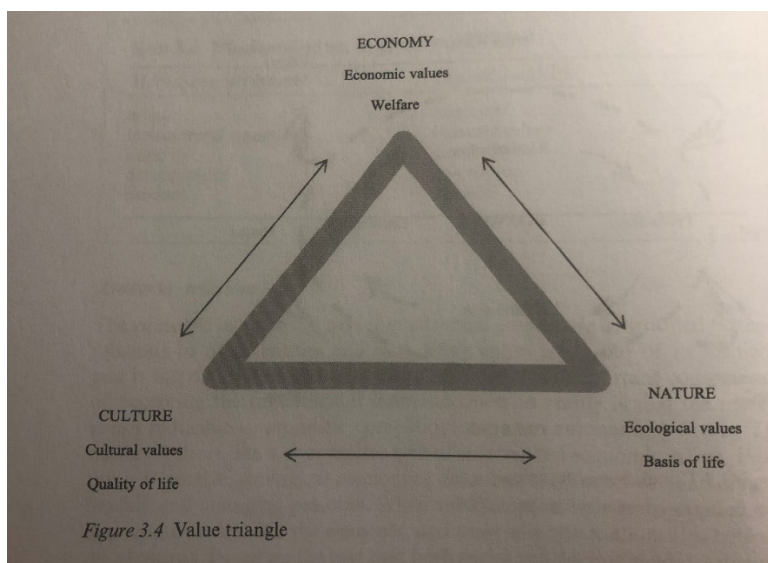
Det syvende og siste punktet gjelder behovet for internasjonalisering til fordel for globalisering. Globalisering er ifølge Daly en utslettelse av nasjonale økonomier, men ikke minst med den

følgen at når et land går inn i andre lands økonomier går man også inn i deres økologi med de implikasjonene det medfører. Internasjonalisering vil derimot være det foretrukne, i betydning av vektleggelse av forholdene i internasjonal handel, traktater og allianser.

4.2 Fra linearitet til kretsløp

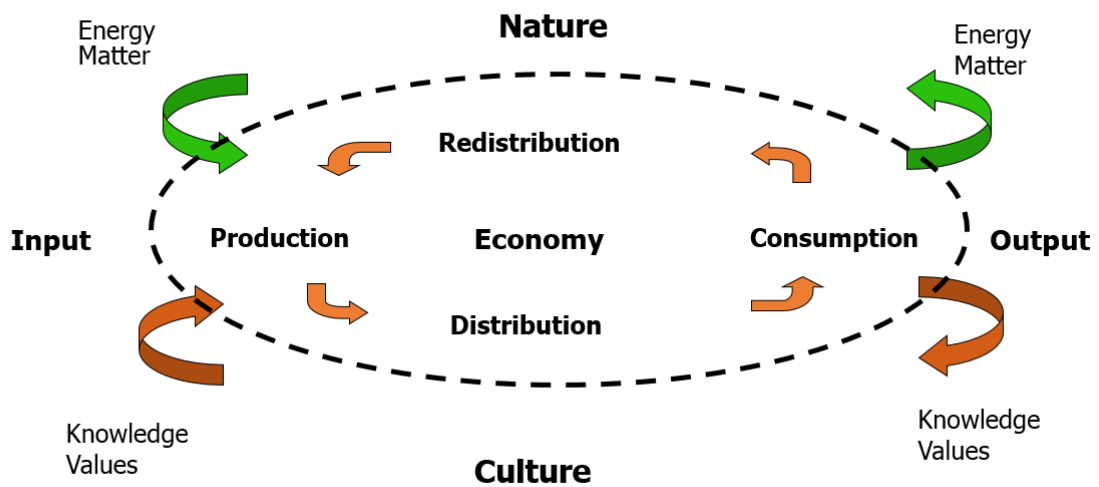
Kretsløpsøkonomi gir anvisning på en perspektivendring fra den lineære produksjonskjeden til et kretsløpsperspektivet i verdikjeden (Ingebrigtsen og Jakobsen, 2004). Grunnlaget for den integrerte kretsløpsmodellen, figur 3 nedenfor, er en differensiering mellom sektorene natur, kultur og økonomi. Ingebrigtsen og Jakobsen (2004) viser til at en bærekraftig utvikling bygger på et balansert samspill mellom økonomi, natur og kultur, og at natur og kultur ikke kan koloniseres av økonomiske forståelsesformer og modeller, hvilket synes å være tilfelle i dag. Nedenfor vises denne balansen i et verditriangel i figur 2, hentet fra Jakobsen (2018). Denne balansen kan også forstås som en overgang fra verdimonisme til verdipluralisme, økonomiske verdier kan ikke råde alene, men må balanseres i forhold til natur og kultur.

Figur 2 Verditriangelet

Den integrerte kretsløpsmodellen viser at det økonomiske kretsløpet er knyttet sammen med naturen ved at materie og energi sirkulerer mellom de to sektorene (natur og økonomi), og med kulturen gjennom sirkulasjon av kunnskap og verdier (økonomi og kultur) (ibid. s. 58).

Figur 3 Den integrerte kretsløpsmodellen

4.2.1 Behov

Innenfor samfunnsøkonomien diskrimineres, som tidligere nevnt, ikke behov. Ringstad (2017) reiser spørsmålet om det er like god ressursbruk samfunnsøkonomisk sett å dekke det han kaller "manipulerte behov" som "vanlige" behov, og konkluderer med at innenfor samfunnsøkonomifaget vil de fleste svare ja på dette. Ringstad knytter dette til prinsippet om konsumentsoverensstemmelseens sterke stilling i faget. "prinsippet tar for gitt at det er konsumentene selv som er best skikket til å bestemme hva som er best for dem" (ibid. s. 27). Når det gjelder behov mer generelt, som hvordan behovdannelse skjer mv., viser Ringstad til at det er svært lite samfunnsøkonomisk litteratur som behandler dette, og at "økonomer – ikke uten grunn – anser at slike spørsmål tilhører andre fagområder" (ibid. s. 26).

Dette neo-klassiske utgangspunktet bygger på en liberalistisk frihetstankegang hvor individets frihet er sentralt. Innenfor kretsløpsøkonomi hvor en bærende tanke er at det må være et balansert samspill mellom økonomi, natur og kultur oppstilles det alternativer til en slik individentsentrert økonomisk frihet i form av kulturell frihet forankret i et sosialt fellesskap (Ingebrigtsen og Jakobsen, 2004). Med kultur, forstås her samfunnet. Det vektlegges at kulturen må gis rammebetingelser for å gjøre den i stand til å utvikle kunnskap og verdier som er nødvendig for å utvikle en bærekraftig økonomi. Det er innenfor kretsløpsøkonomi ingen motsetning mellom frihet og det å ta etiske valg. Fokus på det som kalles kommunikative arenaer og dialog (ibid. 2004) for å oppnå langsiktige relasjoner, vedlikeholde tillit og ansvarliggjøre alle aktører tilsier at det vil være færre "manipulerte behov".

I diskusjonen om "consumption og well-being" og hvorvidt forbruk er veien til lykke trekker Daly og Farley (2011) frem "the Easterlin paradoks", som viser et skjæringspunkt for når økt velstand hos et folk ikke lenger medfører økt lykke.

4.3 Fra atomisme til relasjon

Innenfor markedsøkonomien er autonome aktører i konkurranse et sentralt poeng. Adam Smiths analyse av konkurranseøkonomi inspirerte Darwin (Ingebrigtsen og Jakobsen, 2004). Det eksisterer innvendinger mot en overforenkling av Darwins teori om at det bare var de best tilpassningsdyktige artene som overlevde, hvor det vises til at samarbeid har vært like avgjørende for evolusjonen som konkurranse (ibid.). Fritjof Capra (ibid.) viser sammenhengen mellom evolusjon og etikk:

When we study the long history of the evolution of life on Earth, we come to realize that nature sustains life by creating and nurturing communities. As soon as the first cells appeared on Earth, they formed tightly interlinked communities, known as bacterial colonies; and for billions of years, nature has maintained such communities at all levels of life. Natural selection favors those communities in which individuals act for the benefit of the community as a whole. In the human realm, we call this ethical behavior. So, ethics always has to do with community; it is behavior for the common good

Samarbeidende nettverk av relasjoner trekkes frem i kretsløpsøkonomien som helt sentralt for å nå det som kan sies å være de tre overordnede målene for økologisk økonomi, effektivitet i allokeringen, effektivitet ved optimal ressursutnyttelse og rettferdig fordeling (ibid. 2004). Relasjonsperspektivet kan også knyttes til Næss (1999) sitt syn på individer som knuter i nettverk av relasjoner.

4.4 Menneskesyn – den økonomiske aktøren

4.4.1 The economic og the social man

Adam Smith tok i *The Wealth of Nations* fra 1759 til orde for en form for etisk egoisme hvor hver enkelt aktør skulle handle ut fra sin egeninteresse eller nytte, uten å vurdere hva som ville være til samfunnets beste (Dybvig et al. 2013). Dette er akseptabelt, ifølge Smith, ettersom det vil materialisere seg til samfunnets beste. Markedslogikken og "den usynlige hånd" vil sørge for akkumulert effektivitet til fordel for samfunnet.

John Stuart Mill utvikler Smiths teorier og lanserer i 1836 "economic man" som en økonomisk aktør opptatt av å maksimere egennytte (ibid. 2004). Economic man er en rasjonell hypotetisk abstraksjon, hvor rasjonaliteten som legges til grunn gjør aktøren egnet til bruk i modeller for økonomisk analyse. Modellene forutsetter autonome aktører i konkurranse og tilbud styrt av etterspørsel. The economic man, sammen med markeder dominert av autonome aktører i konkurranse, økt forbruk, fokus på stadig ytterligere vekst og effektivitet, forstås som en del av det mekanistiske verdensbildet.

Ved overgangen til neoklassisk økonomi på 1870 tallet, kan aktørsynet sies å utvikle seg fra *the economic man* og fokuset på egennytte, til *the social man* som vil ha mest mulig nytte *for flest mulig*. Altså en dobbel nyttemaksimering. Alfred Marshalls og hans "Principles of Economics" fra 1890 bruker riktignok begrepet economic man, men forutsetter at dette er et levende menneske, og ikke en abstraksjon, og aktørene studeres i relasjon til det sosiale livet i større grad enn det individuelle (Ingebrigtsen og Jakobsen, 2008). Etikken som ligger til grunn er teleologisk/konsekvensetikk i form av utilitarisme. Dette er en upartisk eller upersonlig moralsk betraktning, hvor moralen er frakoblet den økonomiske aktøren (ibid. 2008). Valg som innebærer mest mulig nytte eller minst mulig smerte er riktige. Økonomien gir anvisning på kost-nytteanalyser, og det det kanskje mindre anvendbare paretooptimalitet, hvor ingen kan få det dårligere. Sistnevnte viser at det mangler begrep om rettferdighet i dette sporet, hvilket står i kontrast til målene for økologisk økonomi.

Rent praktisk kan utilitarismen kanskje sies å begrenses av at visse handlingsnormer ligger til grunn. Det kan argumenteres med at det ligger visse gyldige normer eller en pliktetikk bakenfor nytte- og konsekvenstankegangen, slik dette fremkommer hos Immanuel Kant. Samfunnet aksepterer eksempelvis ikke drap sånn uten videre, selv om en kost-nytteanalyse kunne gitt anvisning på det.

4.4.2 The ecological and the cosmic man

Den økologiske økonomen Herman Daly kritiserer den doble nyttemaksimeringen fra nyklassisk økonomi. Daly gir anføring på at enten må tilstrekkelig nytte søkes for flest mulig, eller så må mest mulig nytte tilgodeses et tilstrekkelig antall. Daly & Farley (2014) bruker begrepet homo economicus som en karikatur på konkurransesamfunnet hvor egoistisk oppførsel skal generere "the greatest good for the greatest number".

Ingebrigtsen og Jakobsen legger til grunn at Daly foretrekker det førstnevnte (Ingebrigtsen og Jakobsen, 2008). Ved en slik tilnærming hensyntas også rettferdighet og fordelingsdilemmaer

som tidligere økonomiske teorier ikke tar innover seg. Den normative dygdsetikken, med fokus på praktisk visdom og eudaimonia; "sann lykke" eller "menneskelig blomstring", trekkes frem som det etiske fundamentet i økologisk økonomi (ibid. 2008). For å oppnå "tilstrekkelig nytte", må økonomisk vekst/forbruket av naturressurser ned, mens dimensjonen livskvalitet/menneskelig blomstring må få rom til å øke.

Innenfor kretsøkonomi har den økonomiske aktøren et kosmisk perspektiv som kjennetegnes av følelsen av å være en del av det hele. Det søkes "self actualisation for university self" (ibid. 2008). Økonomi står ikke alene, men balanseres med utfoldelse av natur og kultur (i vid betydning). I et paradigme med verdipluralisme vil det være rom for flere innganger til etikk. Arne Næss sin dypøkologi, Whiteheads Philosophy of organisms og Lovelocks Gaiteori listes opp som relevante etiske innganger (ibid. 2008). Dette er former for etikk hvor egenverdi og verdi i seg selv er sentralt.

4.5 Fra instrumentell til egenverdi

I kap. 2.4 ble det gjort rede for instrumentell verdi og egenverdi. Jakobsen (2018) gir anvisning på en overgang fra fokuset på instrumentelle verdier til egenverdi. Dette henger også sammen med verditriangelet som er redegjort for over. Jakobsen (2018, s. 56) viser til Georgescu-Roegen sitt standpunkt om at "true economic output is the enjoyment of life, not growth in GNP", hvor enjoyment of life anses som en egenverdi, mens vekst i BNP som en instrumentell Verdi.

Iboende verdi, eller verdi i seg selv, som er redegjort for i pkt. 2.4 kan også knyttes til økologisk økonomi (Ingebrigtsen og Jakobsen, 2008). Iboende verdi er tatt inn i første punkt i Arne Næss sin dypøkologi (1999), og ser livets kretsløp som verdifullt. Livet utarter seg i vekselvirkning med de livløse elementene, ild, vann, jord og luft (Hverven s. 59). Det at det foregår en slik kompleks runddans og utveksling gjennom relasjoner i sammensatte økosystemer, er en begrunnelse for at alt som inngår i disse systemene har egenverdi, også det livløse.

4.6 Oppsummering

I kapitlene 4.1 til 4.5 er det gjort rede for noen sentrale overganger fra som teorier innenfor økologisk økonomi tar til orde for. Utgangspunktet for disse overgangene er at samfunnet står overfor grunnleggende og komplekse utfordringer, anomalier i Kuhns forstand ref. kapittel 2.3, som man innenfor økologisk økonomi ikke tror på at kan løses med de utgangspunktene og metodene som foreskrives i neo-klassisk økonomi. Dette er særlig knyttet til forholdet mellom økonomisk vekst og økologisk bærekraft. Egenverdi, herunder naturens egenverdi er

sentralt for å få balanse mellom verdisektorene natur, kultur og økonomi. Fastleggelsen av naturens egenverdi som ett sentralt moment for å virkeliggjøre økologisk økonomi danner grunnlag for oppgavens kapittel 6 og 7.

Oppsummeringsvis vises overgangene i modellen nedenfor.

Tabell 2 Overgangene fra neo-klassisk til økologisk økonomi

Overgang fra neo-klassisk til økologisk økonomi

	Neoklassisk	Økologisk økonomi
Verdenssyn	Mekanisk	Organisk
Tankegang	Lineært	Kretsløp
Verdisyn	Verdimonisme	Verdipluralisme
Vitenskapsideal	Deskriptivt	Normativt
Mål for mennesket	Økt vekst	Livskvalitet
Etikk	Nytteetikk	Dygdsetikk, økofilosofi og systemfilosofi
Menneskesyn	Social man	Ecological man

5 Hvilke verdier ligger til grunn for den gjeldende norske rettsordenen

I dette kapittelet behandles forskningsspørsmål 2. Det vil gjøres rede for fremveksten av det rettssystemet vi har i Norge i dag, med vekt på hvordan verdigrunnet har utviklet seg. Dette historiske bakteppet er relevant i denne oppgaven av to grunner. For det første er markedsøkonomien utviklet i den samme konteksten som retten har utviklet seg i, og sammenhengen mellom dagens rettssystem og neo-klassisk økonomi kommer til syne. For det andre er rettighetsutviklingen og dens begrunnelse interessant i det det i kap. 7 lanseres å gi naturen rettigheter.

5.1 Rettens utvikling – innledning

I kap. 1.2, 2.3 og 2.4.4 er noen grunnleggende begreper knyttet til juss, rettslige verdiger og rettsvitenskap gjort rede for. Rettsordenen ble definert som summen av de rettsregler som gjelder i et samfunn, og et rettssystem kjennetegnes av elementer som normsystem, domstolhierarki og en viss grad av profesjonalisering, hvor disse elementene inngår i et lands rettskultur. Reglene for hvordan rettsregler blir til og endres, konstituerer både staten og dens rettssystem, og reglene om de høyeste statsorganene gir grunnlag for å forstå hvordan eksempelvis demokrati kommer til uttrykk i forfatningen. For å forstå hvilket verdigrunnlag

rettsordenen bygger på i dag er fremveksten av den norske forfatningen sentralt. Denne fremveksten henger også sammen med forfatningsutviklingen i andre land.

På samme måte som Galbraith (1991) viste til at økonomisk utvikling må sees i lys av konteksten og tiden den skal virke i (kap. 1) argumenterte Adam Smith allerede på 1700-tallet for at eiendomsretten - som var et sentralt rettslig forhold også på denne tiden - "must vary considerably according to the state or age society is in at that time" (Michalsen, 2011, s. 15).

Firestadieteorien tilsa ifølge Smith at retten bare kunne forklares gjennom de fire samfunnsformer som menneskeheten hadde gjennomgått, "1st the Age of Hunters, 2dly the Age of Sheperds, 3dly the Age of Agriculture and 4thly the Age of commerce." (Michalsen, 2011, s. 15). Mens det i jeger- og gjetersamfunnene dreide seg om en direkte eller nær besittelse av gjenstander, gikk dette over til å dreie seg om fast eiendom i jordbrukssamfunnet, og i handelssamfunnet ble gjenstand for eiendom langt mer mangfoldig, blant annet kom det til verdipapirer (Michalsen 2011).

Charles-Louis Montesquieu la vekt på forholdet mellom retten og samfunnets næringsgrunnlag. I verket *Lovens Ånd* fra 1748 viser han til at retten må forstås som et produkt av mange ulike årsaker, som klima, topografi, kulturelle praksis, politikk mv. (Michalsen 2011 s. 15).

5.2 Fremvekst av siviliserte samfunn og menneskerettighetene

I kap. 2.3.3 og 2.3.4 ble det gjort rede for skillet mellom naturrett og positiv rett. Fra gresk og romersk antikk finnes ideer om menneskers stilling normativt begrunnet i naturen, men dette hadde liten rettslig betydning på denne tiden (Michalsen 2011, s. 267). I senmiddelalderen ble skillet mellom naturrett og positiv rett ytterligere forsterket, og bare unntaksvis ble naturrettslige ideer oppfattet som virksom gjeldende rett i kraft av å være naturrett (Michalsen 2011, s. 267). Dette endret seg imidlertid radikalt mellom 1750-1800 da det vokste frem en rekke nye forfatninger hvor borgerne ble ansett å ha visse medfødte rettigheter. Michalsen trekker frem de rettslig og politiske dokumentene *The Declaration of Independence* i USA i 1776 og *Déclaration des droits de l'Homme et du Citoyen* (Frankrike 1789) som særlig talende for forandringen som da fant sted. Menneskerettighetene ble erklært som "selvinnlysende", "uavhengelige" og "universelle", og derfor kunne vedtakelsen av dokumentet pretendere å stadfeste en evig rettslig sannhet for alle borgere i all fremtid (Michalsen 2011, s. 267). I den franske erklæringen het det at rettighetene var "naturlige, uavhengelige og hellige", subjektet var "mennesket", og i det slik at ethvert menneske eide disse rettighetene, uavhengig av rangorden i samfunnet (Michalsen 2011, s. 268). I forlengelsen av forfatningenes

konstitusjonering eller tilblivelse, materialiserte det seg ulike rettigheter, som vi i dag kjenner som menneskerettigheter.

De moderne forfatningene som vokste frem begrenset statens muligheter til inngripen på privatrettens område, statsmodellen var knyttet til liberal økonomisk teori og politikk med vekt på konkurranse og marked (Michalsen 2011, s. 332). Fra den begynnende industrialiseringen på 1800-tallet stod prinsipper som næringsfrihet, avtalefrihet og eiendomsrett sentralt i både økonomisk og rettslig teori (Michalsen 2011, s. 332). "Privatrett var ikke bare "en nøytral betegnelse på formuerettslige områder (...), men var i tillegg et ideologisk uttrykk for den enkeltes rett til frihetlig økonomisk og personlig utfoldelse uavhengig av statsmakten" (Michalsen 2011, s. 332). Disse frihetene sto ikke i motsetningsforhold til forfatningsstaten, men var snarere begrunnet og muliggjort nettopp gjennom denne staten og dens rettighetskatalog. Michalsen viser til at "Slik hang ideen om forfatningen som konstitusjonalisering av staten nært sammen med ideen om den private autonomi som et rettsideologisk grunnlag for borgerens økonomiske frihet (2011, s. 332).

Et perspektiv som kan anlegges på økonomien, er at samfunnets økonomiske liv foregår innenfor rammen av private og offentlige rettsordninger (Michalsen 2011, s. 323). Redegjørelsen over viser imidlertid en vekselvirkning mellom juss og samfunnslivets utvikling forøvrig, hvor rettsvitenskapelige forhold både gir uttrykk for og er medvirkende faktorer i de økonomiske forholdene som formet samfunnene.

5.3 Utviklingen av den norske forfatningen

Grunnloven fra 1814 var helt sentral på veien mot en selvstendig stat i 1905, og var inspirert av den franske og amerikanske forfatningene. Grunnloven er rettsordenens høyeste rettskilde, hvilket innebærer at bestemmelser som strider mot grunnloven må vike etter rettslærens trinnhøyde prinsipp, i juridiske termer kalt *lex-superior* (Andenæs og Fliflet 2006). Grunnloven inneholder bestemmelser om statsformen, menneskerettigheter og om maktfordelingen mellom Stortinget, regjeringen og domstolene. Og kan anses som en form for kontrakt mellom folket og de styrende organer, med folkesuverenitet prinsippet som grunnlag.

Grunnloven § 2 (1814) sier at "Verdigrunnlaget skal framleis vere den kristne og humanistiske arven vår. Denne grunnlova skal tryggje demokratiet, rettsstaten og menneskerettane." Grunnlovens del B omhandler noen grunnleggende borgerrettigheter, og del E omhandler menneskerettigheter. Den første bestemmelsen om menneskerettigheter slår fast at hvert menneske har rett til liv og ingen kan dømmes til døden. Deretter følger en rekke bestemmelser

om blant annet ytringsfrihet, rettssikkerhet (f.eks. ikke dømmes uten etter lov og dom), likhet, rett til privatliv og familieliv, respekt for barns menneskeverd, organisasjonsfrihet, rett til utdanning mv.

Grunnlovens § 112 omhandler miljøet og ble inntatt i grunnloven i sin første form i 1992. Bestemmelsen lyder:

Alle har rett til eit helsesamt miljø og ein natur der produksjonsevna og mangfaldet blir haldne ved lag. Naturressursane skal disponerast ut frå ein langsiktig og allsidig synsmåte som tryggjer denne retten òg for kommande slekter.

Borgarane har rett til kunnskap om korleis det står til med naturmiljøet, og om verknadene av planlagde og iverksette inngrep i naturen, slik at dei kan tryggje den retten dei har etter førre leddet.

Dei statlege styresmaktene skal setje i verk tiltak som gjennomfører desse grunnsetningane.

Bestemmelsens utstrekning har vært uklar. I forbindelse med søksmål fra Greenpeace Norge og Natur og ungdom knyttet til regjeringens vedtak om tildeling av utvinningstillatelser på den norske kontinentalsokkelen i 23. konsesjonsrunde slo retten fast (Oslo tingretts dom av 4. januar 2018) at § 112 er en rettighetsbestemmelse. Retten uttalte at "En slik forståelse ligger innenfor bestemmelsens ordlyd og ingen avgjørende rettskilder taler mot". Retten understreket at ikke ethvert inngrep i miljøet vil være i strid med rettigheten og at det er "inngrep over en viss terskel som aktualiserer bestemmelsen". Et viktig poeng ved dommen, selv om staten ble frifunnet, var at når gjelder domstolskontroll (rettens adgang til å overprøve forvaltningens vedtak), er det i prinsippet ikke grunn til å skille mellom vernet av retten til miljøet og vernet av andre individuelle rettigheter, som for eksempel eiendomsretten.

Det er begrenset mulighet til å endre grunnloven. Den formelle prosedyren for å endre grunnloven er mer omfattende enn når det gjelder å endre en alminnelig lov. Forslag til grunnlovsendring må legges frem i ett av de tre første årene i en stortingsperiode. Forslagene blir deretter behandlet i første, andre eller tredje storting i neste periode. Endringer i Grunnloven behandles i kontroll- og konstitusjonskomiteen og vedtas i Stortinget i plenum. Grunnlovsendringene må vedtas med et 2/3 flertall, og 2/3 av representantene må være til stede når vedtaket fattes.

I tillegg til at de formelle prosedyrene er det også materielle skranker, altså grenser for hva slags innhold en endring kan innebære. Grunnloven § 112 innebærer en slik reservasjonen mot at grunnlovsendringer aldri må motsi grunnlovens prinsipper eller forandre konstitusjonens ånd, og dette forstås som en oppfordring til Stortinget om å bygge videre på det verdigrunnlaget som grunnloven bygger på (Andenæs 2006 s. 60).

5.4 Verdiskifter i norsk rett

Bernt og Doublet (1998, s. 237), beskriver tre grunnleggende verdiskifter som har hatt bred generell betydning i moderne rett; *gjennombruddet av den politiske liberalismens frihetskrav*, som gjennom 1800-tallet, som førte til at rettsanvendelsen fikk et annet preg når det gjaldt hjemmelsgrunnlaget for inngrep i borgerlige friheter. Dette er en utvikling som har fortsatt frem til vår tid og dreier seg om at myndighetene må ha hjemmel i lov for myndighetsutøvelse overfor borgerne (legalitetsprinsippet). Det neste verdiskiftet dreier seg om det Bernt og Doublet (1998, s. 238) beskriver som *opprullingen av den ekstreme økonomiske liberalisme*, som "lar seg avlese i lovgivning og rettspraksis omkring vern av eiendomsrett og avtalefrihet fra slutten av forrige århundre og frem til i dag". Altså fra slutten av 1800-tallet. Dette har i senere tid dreid seg om hvor grensene går for erstatningsfrie inngrep i eierrådigheten over fast eiendom. I kontraktsretten har det imidlertid vært en utvikling bort fra den klassiske liberalismens rendyrking av avtalefriheten som kom tydelig til uttrykk i kjøpsloven av 1907 (ibid. s. 239), ettersom det gradvis som et forbrukervern er kommet til ufravikelig lovgivning og domstolsensur av urimelige avtalevilkår.

Det siste verdiskiftet Bernt og Doublet beskriver er *overgangen fra et borgerlig til et velferdsstatlig rettsikkerhetsbegrep* i etterkrigstiden, og dette beskrives som et viktig ideologisk skifte fra et negativt til et positivt frihetsbegrep (ibid. s. 239). Dette skiftet innebærer at det henblikk på rettsikkerhet ikke bare er et spørsmål om vern mot tvang, men vern av "grunnleggende livsbetingelser som sosial, økonomisk og helsemessig trygghet". Lovgivningen uttrykker dette ved at det er rettskrav knyttet til nødvendig helsehjelp, praktisk og økonomisk hjelp ved sykdom/uførhet, rett til skole mv.

5.5 Rettens verdensbilde og gyldigheten av verdier

På samme måte som det mekanistiske verdensbilde preget innrettelsen av økonomien på 1700-tallet, preget dette også utviklingen av retten. I følge Bernt og Doublet (1998, s. 224) innebærer rettspositivismen som i dag er rådende en fastholdelse av Montesquieus mekanistiske bilde av

forholdet mellom juss og politikk som et skille mellom juridisk og verdimeessig diskurs, hvor den juridiske diskursen ikke skal involvere seg i verdi- og rasjonalitetsdiskursen, men "sette rettsreglernes innhold i parentes". Rettspositivismen avviser at verdistandpunkter kan inngå i rettslige vurderinger, som følge av forankringen i det naturvitenskapelige idealet. Bernt og Doublet (1998, s. 224) viser til at når den naturvitenskapelige modellen brukes på en praktisk rettet disiplin som rettsvitenskap, så innebærer dette en bortabstrahering fra rettsreglernes basale formål som er "å etablere og opprettholde et praktisk anvendbart normsystem for menneskelige relasjoner, som oppleves som innholdsmessig fornuftig og rettferdig av dem som berøres av dem – borgerne."

Selv om utgangspunktet for den norske rettsordenen i dag er rettspositivistisk, gjelder imidlertid ikke dette fullt ut i sin rene form, ettersom bredere samfunnsmessige verdier slik disse ble omtalt i kap. 2.4 er gyldig rettslig argumentasjon. Disse verdiene har ingen direkte forankring i lovverket og knytter seg til forestillinger om rasjonalitet, konsekvens og rimelighet. At disse verdiene oppstår som en del av den generelle verdidebatten i samfunnet viser også rettens dynamiske karakter, og hvordan retten henger sammen med samfunnsutviklingen for øvrig.

Som et sjeldent klart eksempel på rettsliggjøring av en norm om å oppføre seg i takt med allmenmoralen kan for eksempel nevnes Granelova § 2 (1961), som regulerer naboers rettsforhold og inneholder et "forbud mot å ha, gjøre eller sette i verk noe som urimelig eller unødvendig er til skade eller ulempe på naboeiendom".

Retten kan følgelig sees på som et virkemiddel for sikring av verdiene som det eksisterer en form for konsensus om, men på den annen side er også jussen verdikonserverende. Det tar lang tid å få til endringer, selv en alminnelig lov skal forberedes og høres innenfor gitte rammer. Videre er det en form for treghet ved de prosessene som gjelder i flere sentrale styringslover, eksempelvis plan og bygningslovens (2008) planregler.

5.6 Konklusjon

Redegjørelsen over viser at til tross for at det hevdes at naturrettsynet ikke har noen sentral plass, så har dette vært drivkraft til store forandringer innenfor jussen. Det kan også, basert på redegjørelsen i dette kapittelet, sies at det er en nær sammenhengen mellom fremveksten av verdiene i neo-klassisk økonomi og dagens rettsorden.

Retten og rettsanvendelsen skal sikre de basale verdiene som er forventet at blir ivaretatt i en demokratisk rettsstat, og skal skje på grunnlag av normer som er utformet av Stortinget som er

det organ som har politisk legitimitet, og dette skal skje på en måte som sikrer borgerne rettsikkerhet (Bernt og Doublet, 1998).

Den gjeldende rettsordenen tjener både til å gi enkeltindivider grunnlag for å maksimere sin egeninteresse i ordnede former ut fra en liberalistisk frihetsforståelse, samtidig som det settes begrensninger for egeninteressen og fremme tiltak i fellesskap (Backer, 2012, s. 36).

Forskningsspørsmålet, hvilke verdier ligger til grunn for den norske rettsordenen, er besvart gjennom å se på rettshistoriske kilder og analysere relevante kilder som grunnloven. Rettigheter for enkeltmennesket har ut fra en likhetstanke vokst frem i det som må kunne kalles et liberalistisk paradigme. Rettsikkerhet for borgerne og individets ukrenkelighet er vesentlige verdier i vår lovgivning. I liten grad er rettsikkerhet for naturen problematisert i jussen, miljø og natur er derimot en rett for mennesket, gjennom grunnlovsbestemmelsen om rett til miljø og natur hvor produksjonsevne og mangfold holdes ved lag. Fagområdet miljørett oppstiller imidlertid noen miljøprinsipper med en mer økosentrisk inngang, uten at dette kan sies å være en grunnleggende verdi i rettsordenen. Miljørett vil bli gjort nærmere rede for i kap. 6

6 Hvilken stilling har naturens egenverdi i den gjeldende norske rettsordenen?

I dette kapittelet tas det utgangspunkt i gjeldende norsk miljølovgivning for å gjøre rede for naturens egenverdi i rettslig sammenheng. For å få et helhetlig bilde av hvordan lovgivning knyttet til naturens egenverdi virker i praksis er det imidlertid ikke tilstrekkelig å kun se på lovgivningen. Forvaltningspraksis i form av vedtak, forskriftsbestemmelser, rundskriv, og avgjørelser fra domstolene er eksempler på kilder som er vesentlig for å se på hvilken utstrekning lovbestemmelser om egenverdi har i praksis. Oppgavens omfang gir ikke mulighet til å gjøre en slik fullstendig gjennomgang, slik at fremstillingen om naturens egenverdi er avgrenset og eksemplifisert ved vurdering av noen sentrale miljørettslige lover og tilhørende faglitteratur. Innledningsvis vil jeg i pkt. 6.1 gjøre nærmere rede for fagområdet miljørett. I pkt. 6.2 vil jeg trekke frem lovgivning hvor naturens egenverdi kommer til uttrykk.

6.1 Miljørett

Miljøretten handler om rettsregler knyttet til å forebygge og løse miljøproblemer, og konsentreres om det ytre miljø i form av naturgitte miljøfaktorer og påvirkning av naturen (Backer, 2012, s. 29). Spørsmål om *hvem* som har rett til naturressursene og hvordan gevinst skal fordeles ligger derimot på siden av miljøretten (Backer, 2012, s. 31)

6.1.1 "Den rettslige aktøren" i miljøretten

Rettsregler og juss dreier seg hovedsakelig om å klarlegge *menneskers* rettsstilling, og fortrinnsvis nålevende aktørers stilling. Juss som fag kan således sies å være *antroposentrisk*, men miljøretten står i en særstilling ettersom den i større grad setter naturen i sentrum og i mindre grad enkeltmennesker (Backer, 2012, s. 31). Realisering av fellesgoder på lang sikt går her foran enkeltmenneskets mulighet for selvrealisering på kort sikt.

Det gjeldende rettssystemet tjener både til å gi enkeltindivider grunnlag for å maksimere sin egeninteresse i ordnede former, samtidig som det skal settes begrensninger for egeninteressen og fremme tiltak i fellesskap (Backer, 2012, s. 36). Miljøretten knytter seg til fellesskapsstankegangen, og etiske normer skal tjene som korrektiv til den umiddelbare egeninteresse (Backer, 2012, s. 36).

6.1.2 Miljøetiske normer

Miljøetiske normer kan ha forskjellig innhold. Et skille går mellom konsekvensetikk og pliktetikk, hvor konsekvensetikken legger avgjørende vekt på å vurdere handlingens konsekvenser i forhold til et mål utenfor handlingen, mens etter pliktetikken vil en handling være rett eller gal i seg selv uavhengig av konsekvens (Backer, 2012, s. 37). Et annet og kanskje mer grunnleggende skille, går mellom om hvorvidt miljøetiske normer forankres i hensynet til mennesket selv (herunder på sikt), eller om de bygger på naturens egenverdi uavhengig av mennesket (Backer, 2012, s. 37). Arne Næss sin økofilosofi er sentral i dette henseendet, men Backer (2012) fremholder at *"det er vanskelig å etterspore konkrete forbindelseslinjer fra hans dyp-økologiske grunnsyn til gjeldende miljølovgivning"*.

6.1.3 Miljøansvaret

Klima- og miljødepartementet har det overordnede ansvaret for miljøpolitikken, men alle samfunnssektorer har et selvstendig ansvar for miljø knyttet til sin sektor. Sektoransvaret for miljø har sine røtter i Brundtland-kommisjonens rapport om bærekraftig utvikling fra 1988. Denne la grunnlag for det videre arbeidet med miljøvern i Norge. *St.meld. nr. 46 (1988-89) Miljø og utvikling – Norges oppfølging av Verdenskommisjonens rapport*, slo fast at en bærekraftig utvikling som tar hensyn til fremtidige generasjoners behov, skulle være en overordnet politisk føring for økonomisk og sosial utvikling, og innarbeides i all samfunnsplanlegging og sektorpolitikk. Slik ble miljøpolitikken sektorovergripende og hver sektor fikk ansvar for sitt felt. I *St.meld. nr. 58 (1997-98) Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling*, ble bærekraftig utvikling og sektoransvaret konkretisert nærmere. Naturens

tålegrense og føre var-prinsippet ble lagt til grunn som ramme for bærekraftig utvikling. Meldingen slo også fast økosystemenes betydning som vårt felles livsgrunnlag. Sektorenes ansvar ble tydeliggjort, bl.a. ved sektorvise miljøhandlingsplaner og systemer for rapportering av tilstand, påvirkning og tiltak for miljø. Sektoransvaret er fortsatt aktuelt når det gjelder utvikling av praktisk miljøpolitikk, dette viser seg senest i *Parisavtalen* (2015), og den påfølgende norske klimaloven som ble vedtatt i 2017.

For å gjennomføre miljøpolitikken er det nødvendig at det finnes tilstrekkelige virkemidler for å kunne bestemme og iverksette tiltak. Dette kan være juridiske virkemidler typisk i form av lover med forbud og påbud eller økonomiske virkemidler som tilskudd for miljøvennlig drift av virksomhet eller avgiftslettelse. Aktuell lovgivning vil bli nærmere redegjort for i pkt. 6.1.5 og 6.2 følgende, men jeg vil først si noe kort om miljørettslige prinsipper, som både kommer til uttrykk i lovgivningen, samtidig som de har et selvstendig innhold.

6.1.4 Miljørettslige prinsipper

Implementeringen av Brundtlandkommisjonen trakk opp flere miljørettslige prinsipper som senere også har utviklet seg. Disse miljørettslige prinsippene har betydning på flere måter. I en betydning kan de sies å innebære et standpunkt til et hovedspørsmål, typisk et spørsmål som verdimessig anses som særlig viktig. (Backer, 2012). En annen betydning er å se det som et rettslig standpunkt av høyt generalitetsnivå, noe som kan gjøre det vanskelig å anvende i praksis, en tredje betydning eller forståelse er at det er en sammenfatning av foreliggende rettsregler, og fjerde betydning er prinsippet som en overordnet retningslinje for enkeltavgjørelser, og en siste betydning er å anse prinsippet som et grunnkrav eller en minimumsnorm som må være oppfylt (ibid.).

Prinsippet om bærekraftig utvikling samt retten til miljø i grunnlovsbestemmelsen, kan forstås som noen overordnede mål (ibid.). Økologisk bærekraftig utvikling som et overordnet prinsipp vil kunne fylle ut annen lovgivning som er mindre konkret. Prinsippet om bærekraftig utvikling legger begrensinger på den måten vi forvalter naturressursene og miljøet på. Mange miljøskader er langsiktige og noen irreversible. Å ivareta hensynet til fremtidige generasjoner på en forsvarlig og riktig måte representerer en fundamental utfordring til retten og rettssystemet.

Det er ofte usikkerhet om årsaker og virkninger. Av den grunn er "føre var-prinsippet" helt sentralt. Føre-var prinsippet er utviklet i internasjonal miljøpolitikk og miljørett nettopp for å møte styringsproblemet knyttet til usikkerhet om miljøforhold og miljøvirkninger. Prinsippet

om best anvendbar teknologi tilsier at det i enkelttilfeller skal nyttes den beste eller mest oppdaterte metoden for eksempelvis målinger og begrensning av utslipp.

Mange miljøproblemer oppstår som følge av mange handlinger og vedtak som enkeltvis er nyttige. Prinsippet om samlet belastning søker å ivareta dette. Det rettslige problemet består blant annet i at enkelthandlinger som rettsordenen kan godta hver for seg likevel må begrenses fordi summen overskrider en tålegrense. Prinsippet om samlet belastning henger sammen med integrasjonsprinsippet, som grunner i at miljøproblemene er sektorovergripende i både årsaker og virkninger. Konsekvenser av miljøforstyrrelser og inngrep rammer på tvers av næringer og interesser og en helhetlig vurdering og behandling av miljøproblemene årsaker er vanskelig fordi lovgivningen og forvaltningen er sektorisert og oppsplittet. Dette kan også uttrykkes på den måten at lovgivningen er vertikal mens miljøproblemene er horisontale. Miljøproblemene må angripes ved kilden, og miljøhensynet må derfor integreres i forvaltningen av sektorlovgivningen.

I forlengelsen av prinsippet om samlet belastning og integrasjon kan det vises til at miljøproblemene strekker seg over kommunegrenser og landegrenser. Naturen kjenner ikke administrative grenser, og for å løse overnasjonale miljøproblemer må de berørte statene samarbeide og treffe tiltak som virker i samme retning.

Av andre miljørettslige prinsipper i form av forståelser som skal legges til grunn kan nevnes "naturens tålegrense". Naturen er selvregulerende og kompleks, og et særpreg ved miljøretten er at objektet for rettsreglene - naturen - ikke lar seg regulere. Videre er mange miljøproblemer er usynlige. Å begrense "usynlige miljøforstyrrelser" er viktigste som en del av miljøvernet. Etterhvert har vi fått flere sett av rettsregler som bidrar til å gjøre synliggjøre miljøutfordringer.

Naturen kan, som jeg vil komme tilbake til kap. 7, ikke selv opptre rettslig. I norsk rett er derfor miljøhensyn, miljøverdier og miljøinteresser generelt anerkjent som rettslig relevante hensyn. I utviklingen av den internasjonale og nasjonale miljøretten har det vært et viktig mål å styrke de formelle mulighetene til å ivareta miljøhensyn i beslutningsprosesser og for domstolene.

De miljørettslige prinsippene, sammen med den etiske inngangen til miljørett danner grunnlaget for miljølovgivningen, men til grunn for regelverket og for de vurderingene som skal gjøres etter regelverket, ligger det også avveininger mot næringshensyn, hvilket må kunne sies å svekke det rettslige utgangspunktet for miljøet. Jeg vil i det følgende bruke forurensingsloven til å belyse det som er redegjort for om miljøetikk og miljørettslige prinsipper, og avveiningen mot næringshensyn.

6.1.5 Forurensingsloven

Lov om forurensning av 13. mars 1986 nr. 3 har til formål jf. § 1 første ledd "å verne det ytre miljø mot forurensning og å redusere eksisterende forurensning, å redusere mengden av avfall og å fremme en bedre behandling av avfall." Videre jf. andre ledd skal loven "sikre en forsvarlig miljøkvalitet, slik at forurensninger og avfall ikke fører til helseskade, går ut over trivselen eller skader naturens evne til produksjon og selvfornyelse."

I lovens § 2 gis det retningslinjer for hvordan gjennomføringen av loven skal skje. Her vises det tydelig hvordan de tidligere nevnte miljørettslige prinsipper skal være førende for bruken av loven. Lovteksten er inntatt nedenfor. I pkt. 3 ser vi det miljørettslige prinsippet om best anvendbar teknologi, og i pkt. 5 ser vi prinsippet om forurenser betaler. Avveiningen som skal gjøres mot økonomiske forhold, over omtalt som næringshensyn, kommer tydelig til uttrykk i pkt. 1, 3 og 4. Bestemmelsen sier at gjennomføringen av loven skal skje etter disse retningslinjene:

1. Det skal arbeides for å hindre at forurensning oppstår eller øker, og for å begrense forurensning som finner sted. Det skal likeledes arbeides for å unngå avfallsproblemer. Loven skal nyttes for å oppnå en miljøkvalitet som er tilfredsstillende ut fra en samlet vurdering av helse, velferd, naturmiljøet, kostnader forbundet med tiltakene og økonomiske forhold.

(..)

3. For å unngå og begrense forurensning og avfallsproblemer skal det tas utgangspunkt i den teknologi som ut fra en samlet vurdering av nåværende og fremtidig bruk av miljøet og av økonomiske forhold, gir de beste resultater.

4. Avfall skal tas hånd om slik at det blir minst mulig til skade og ulempe. Det skal gjenvinnes, fortrinnsvis ved at det forberedes til ombruk eller material gjenvinnes, med mindre gjenvinning ikke er berettiget ut fra en avveining av miljøhensyn, ressurs hensyn og økonomiske forhold.

5. Kostnadene ved å hindre eller begrense forurensning og avfallsproblemer skal dekkes av den ansvarlige for forurensningen eller avfallet.

(..)

Slike bestemmelser som legger opp til en avveining mellom miljøhensyn og økonomiske hensyn, vil ofte falle ut på en måte som verken er optimalt ut fra et miljø- eller et næringshensyn, så lenge næringsvirksomheten avsetter et visst avtrykk i miljøet. Når det legges opp til slike vurderinger, vil også det rådende, eller det mest tungtveiende samfunnsmessige verdistandpunktet være styrende. Dersom dette er hensynet til økonomi, vil naturen tape. Dette synliggjør utfordringene som er vist til ved manglende balanse mellom sektorene økonomi, kultur og økonomi ref. redegjørelsen om verditriangelet i kap. 4.

6.2 Naturens egenverdi

At naturen har egenverdi kan sies å fremkomme indirekte i naturmangfoldsloven. I forbindelse med innføring av naturmangfoldsloven definerte Biomangfoldutvalget egenverdi slik:

Å erkjenne naturens egenverdi innebærer en aksept av at naturen innehar ideelle rettigheter, dvs. et vern mot krenkelser, herunder at andre livsformer, uavhengig av om de er til nytte for menneskene har en selvfølgelig rett til å eksistere. I dette ligger det også et element av respekt for samspillet i naturen, et samspill der de biotiske og abiotiske elementene sammen utgjør den komplekse og «finmaskede» veven som naturen består i (NOU 2004:28: 145).

Lovens formålsbestemmelse formål er at naturen med dens biologiske, landskapsmessige og geologiske mangfold og økologiske prosesser tas vare på ved bærekraftig bruk og vern, slik at den gir grunnlag for menneskenes virksomhet, kultur, helse og trivsel, nå og i fremtiden. Her fremtrer egenverdien natur har for mennesker. Forvaltningsmål for naturtyper og økosystemer omhandles i lovens § 4 og § 5.

§ 4. (forvaltningsmål for naturtyper og økosystemer)

Målet er at mangfoldet av naturtyper ivaretas innenfor deres naturlige utbredelsesområde og med det artsmangfoldet og de økologiske prosessene som kjennetegner den enkelte naturtype. Målet er også at økosystemers funksjoner, struktur og produktivitet ivaretas så langt det anses rimelig.

§ 5. (forvaltningsmål for arter)

Målet er at artene og deres genetiske mangfold ivaretas på lang sikt og at artene forekommer i levedyktige bestander i sine naturlige utbredelsesområder. Så langt det er nødvendig for å nå dette målet ivaretas også artenes økologiske funksjonsområder og de øvrige økologiske betingelsene som de er avhengige av.

(..)

I bestemmelsene §§ 8-12 vises det til at flere miljørettslige prinsipper skal være førende. Dette er bestemmelser knyttet til at blant annet at kunnskapsgrunnlaget (§8) så langt det er rimelig skal bygge på vitenskapelig kunnskap om arters bestandssituasjon, naturtypers utbredelse og økologiske tilstand, samt effekten av påvirkninger.

Føre var prinsippet (§9) sier at når det treffes en beslutning uten at det foreligger tilstrekkelig kunnskap om hvilke virkninger den kan ha for naturmiljøet, skal det tas sikte på å unngå mulig vesentlig skade på naturmangfoldet. Økosystemtilnærming og samlet belastning omhandles i § 10. At kostnadene ved miljøforringelse skal bæres av tiltakshaver fremgår av § 11, og bruk av miljøforsvarlige teknikker og driftsmetoder fremgår i § 12. Sistnevnte bestemmelse viser til at hensynet til nåværende og fremtidig bruk av mangfoldet skal veies opp mot økonomiske forhold, med sikte på å gi de beste samfunnsmessige resultater.

Av andre relevante lovbestemmelser vises det til at straffeloven § 240 kriminaliserer grove miljøforringelser. Det er en strafferamme på inntil 15 år dersom noen forsettlig eller grovt uaktsomt forurenses luft, vann eller grunn slik at livsmiljøet i et område blir betydelig skadet eller trues av slik skade, og tilsvarende for den som lagrer, etterlater eller tømmer avfall eller andre stoffer slik at de nevnte følgende er en nærliggende fare.

6.3 Dyrenes egenverdi

At dyr har egenverdi fremkommer mer direkte i dyrevelferdsloven enn hva som er tilfelle for naturens egenverdi i naturmangfoldsloven. Formålet med dyrevelferdsloven er å fremme god dyrevelferd og respekt for dyr jf. § 1. Deretter slås det ettertrykkelig fast i andre ledd at "Dyr har egenverdi uavhengig av den nytteverdien de måtte ha for mennesker. Dyr skal behandles godt og beskyttes mot fare for unødige påkjenninger og belastninger."

6.4 Oppsummering

Å erkjenne at naturen har egenverdi i rettslige tekster er ikke nok til å stanse et stadig økende tap av naturmangfold. Det gir imidlertid rom for en verdidebatt om miljø i et annet språk enn det instrumentelle økonomiske. Det er viktig ifølge Bjærke (2018) ettersom det er en tett kobling mellom det økologiske språket, synet på forholdet mellom menneske og natur og naturens egenverdi, slik det er en kobling mellom det økonomiske språket og et antroposentrisk verdigrunnlag. For å gi et mer operativt vern av naturens egenverdi, noe som vil være nødvendig for å oppnå et økologisk økonomisk samfunn, er det på sin plass å vurdere naturens rettigheter

på samme måte som menneskets egenverdi gir dette en rekke rettigheter. Stone sine ideer om juridiske rettigheter for naturobjekter kan børstes støv av og videreutvikles.

Now, to say that the natural environment should have rights is not to say anything as silly as that no one should be allowed to cut down a tree. We say human beings have rights, but-at least as of the time of this writing-they can be executed. (Stone, 1972).

7 Trekk ved rettsordenen for å støtte opp under økologisk økonomi

7.1 Innledning

Stadfestelse i lovverket om at naturen har egenverdi, er som det fremgår av kap. 6 trolig ikke tilstrekkelig til å sikre utstrekningen av et mangfold av liv i fortsettelsen og balanse mellom økonomi, kultur og natur. Jeg vil i dette forskningsspørsmålet reise noen tenkelige rettslige trekk for et utopisk samfunn forankret i økologisk økonomi, hvor naturens egenverdi ivaretas.

Verdien av utopi kan diskuteres. Jeg viser til kap. 5 over om menneskerettighetenes tilblivelse og siterer professor Ove Jakobsen (2017, s. xviii):

Implementation of the deep changes demanded depends on our ability to write a new story, a utopian one for sure, but one which is in accordance with and based on the reality in which we live.

It is of great importance to stress that utopian stories are nothing more than beacon lights which help our understanding of the challenges we face and to find practical solutions which will lead us in the direction of an ecological economics which is in harmony with nature and society. Today it is more essential than ever before to find solutions based on creative thinking that is not only removed from but stands far outside the ideology (paradigm) that caused the problems.

Noen av de trekkene jeg definerer fordrer trolig ikke et nytt juridisk paradigme, men kan implementeres og håndheves innenfor den gjeldende forfatningen. Det kan imidlertid også tenkes et paradigmeskifte innenfor jussen grunnet i et mer radikalt skifte i verdenssyn og verdigrunnlag. Et paradigmeskifte vil også være nødvendig dersom det skal etableres helt nye måter for å etablere og håndheve rett på. Dette siste, endringer i grunnleggende institusjoner og i maktfordelingen, vil imidlertid ikke bli tematisert i denne omgang.

7.2 Pisk og gulrot

Lovgiver har i dag flere ulike virkemidler for å oppnå en ønsket praksis på et område. Juridiske virkemidler i form av forbud og påbud i lovverket kan virke sammen med økonomiske virkemidler som intensiver for en måloppnåelse. Økonomiske intensiver kan være begunstigende, ved at en ønsket måte å opptre på tilgodeses med tilskudd eller skatte- og avgiftslettelser, eller det kan være økonomiske byrder i form av skatt, avgift, gebyrer mv. Bruken av slike virkemidler kan i miljø- og klimasammenheng trappes opp, men det vil alltid være krevende å vurdere måloppnåelse knyttet til slike insentiver, og ileggelse av byrder kan komme på kant med den gjeldende forståelsen av næringsfrihet.

7.3 Kollektiv bevisstendring og nytt verdigrunnlag

Pedagogiske virkemidler, i form av ulike måter å påvirke samfunnet og individene på blir brukt også fra myndighetenes side. Dette kan sees på som en top-down tilnærming. Innenfor økologisk økonomi er det å skape kommunikative arenaer hvor det kan oppnås konsensus gjennom dialog noe som trekkes frem som viktig for å skape endring. Dette kan sees på som en bottum-up tilnærming til hvorfor verdisyn skal endres, og kan ha noen fordeler ved seg som en top-down tilnærming ikke har.

Å skape en kollektiv bevisstetsendring og et nytt verdigrunnlag er trolig svært krevende, all den tid lovgivning skjer gjennom den demokratiske prosessen vi kjenner. Å berede grunnen for et mer grunnleggende verdi- eller perspektivskifte i lovgivningen gjennom kollektiv bevisstetsendring og verdidiskurs er trolig helt vesentlig for å kunne gjennomføre et demokratisk verdiskifte.

Problemet vil være å gjennomføre dette i global målestokk, slik at alle stater og alle mennesker prioriterer miljøet fremfor andre interesser, herunder at det foreligger alternativer til å forurense og forbruke naturen. Erfaringen til nå er at det nytter å påvirke klodens kollektive bevissthet. Eksempelvis har California i lang tid hatt sterkt fokus og vilje til å minske forurensningen.

Det samme har Kina vist, men det ligger i sakens natur at det i et så stort land vil ta lang tid før hele staten har samme bevissthet og verdigrunnlag når det gjelder vern av naturen.

7.4 Naturen som rettighetssubjekt

Dersom naturen, eller naturelementer skal inneha rettigheter som kan gjøres gjeldende innenfor rettssystemet, må den tradisjonelle forståelsen av rettighetssubjekt utvides. Dette vil innebære en materiell endring av rettighetsbegrepet, og må gjøres ved at naturen som sådan får rettsvern som noen er i stand til å håndheve.

Det finnes eksempler på stater som har nærmet seg å anerkjenne naturen som rettighetshaver. Ecuador kan sees på som et visjonært foregangsland ved deres nye forfatning som ble vedtatt i 2008. I New Zealand, ble nasjonalparken Te Urewera i 2014 gjort til juridisk person, noe som innebærer at den eier seg selv og har rettigheter som mennesker må respektere, noe tilsvarende gjelder også for landets tredje største elv, Whanganui-floden.

7.4.1 Hvem er naturen

For å operasjonalisere natur som et rettighetssubjekt må naturbegrepet avgrenses og defineres nærmere. Det finnes i dag registre for ulike naturtyper (Naturbase). En form for kategorisering av hva det er som har hvilket vern vil være nødvendig, med mindre utgangspunktet skal snus helt på hodet, vern er ikke noe du gis, men har. I det perspektivet kan man se for seg at all levende natur i utgangspunktet er vernet, og at det er bruk eller inngrep som krever rettslig grunnlag. Dette innebærer imidlertid et diametralt skifte og vil trolig bare kunne finne sted i et nytt paradigme.

7.4.2 Søksmålskompetanse

Nært sammen med det å være rettighetssubjekt henger søksmålskompetanse. Hvem som har søksmålskompetanse er i dag regulert av tvisteloven. Spørsmålet om hvordan naturens søksmålskompetanse skal utformes er noe som må klargjøres dersom naturen skal kunne ivareta sine rettigheter. Det må da være et organ som på vegne av naturen kan saksøke og bli saksøkt.

I Norge kan man se for seg at statlige direktorater kan inneha en slik rolle.

7.4.3 Spesialdomstol

Norge har liten tradisjon for spesialdomstoler. En spesialdomstol er en domstol som kun har kompetanse til å behandle én type saker. For å håndtere søksmål knyttet til naturens rettigheter kan det være fornuftig å opprette spesialdomstoler for miljøsaker. Hvordan sammensetningen av en slik domstol skal være må vurderes nærmere, og i et internasjonalt perspektiv kan man se for seg områdedomstoler som ikke følger statsgrensene, f.eks. en skandinavisk domstol.

7.4.4 Straffesporet

Miljøkriminalitet er i dag straffebelagt i norsk rett slik det fremgår av redegjørelse i kap. 6, og det finnes egne miljøkrim-seksjoner i politiet som etterforsker slike lovbrudd. Det er også en egen påtalemyndighet for miljøkriminalitet, ØKOKRIM, opprettet for bekjempelse av økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet. I internasjonal sammenheng vil trolig initiativ som Polly Higgins arbeider for, ref. kap. 1 være vesentlig, også i sammenheng med norsk aktivitet med påvirkning på miljø utenfor Norge.

Dersom vernet skal økes kan man se for seg opprettelse av internasjonale politigrupper som har til formål å rykke ut og sørge for stans av ulovlig forurensning og ulovlig forbruk av natur, på lik linje som utrykningsstyrker for å bevare freden eksisterer i dag. Det ligger i sakens natur at dette vil kreve bruk av maktmidler som ikke nødvendigvis er gjennomførbare i enkelte stater – og som i realiteten kan starte en væpnet konflikt. Dette viser at det må til et klart paradigmeskifte dersom man gjennom aksjoner og straff skal kunne gripe inn for å sikre naturens egenverdi.

I dag er det forurenseren som er strafferettslig ansvarlig. For å utvide vernet vil det være nødvendig at flere – for eksempel de ansvarlige i organer som ikke har grepet inn – kan stilles til ansvar.

7.5 Forholdet til grunnloven

Som følge av det som er redegjort for overfor om grunnlovens status som lex-superior, vil det være vesentlig at grunnloven ikke inneholder elementer som vil stå i motstrid til naturens rettigheter, dens egenverdi, eller andre nødvendige elementer for å realisere økologisk økonomi. EU-traktaten kan eksempelvis sies å "grunnlovfeste" et liberalistisk økonomisk system gjennom de fire friheter i form av det indre markedets frie bevegelse av varer, tjenester, kapital og personer.

7.6 Oppsummering av rettslig utopia

I kapittel syv er det gjort rede for noen rettslige muligheter for et samfunn forankret i økologisk økonomi, som kan være mulig å gjennomføre dersom et flertall i det lovgivende organ vil dette. Det kan klart tenkes flere vesentlig "økologisk-rettslige elementer" som f.eks. lovkrav om tredelt bunnlinje for selskaper i form av å ivareta både "people, profit og planet" i tråd med verditriangelet. Det er i utgangspunktet bare fantasien som setter begrensninger i utopia. Oppgavens omfang muliggjør ikke en helhetlig gjennomgang av aktuelle trekk, og er begrenset til temaene i pkt. 7.2 – 7.5. Jeg vil i det følgende si noe nærmere om aktualiteten og begrensninger knyttet til å gi naturen rettigheter.

7.7 Muligheter for naturens rettigheter

Virkningene av å gi naturen rettigheter som må respekteres av øvrige rettssubjekter, er et langt sprang fra dagens stadfestelse av naturens egenverdi ref. kapittel 6. Noen av de samme begrensningene når det gjelder hvordan det faktisk vil virke vil imidlertid kunne gjøre seg gjeldende. Jeg viser til Michalsen (2011) i det han beskriver retten kan nok endres på et formelt nivå, men hvordan endringene faktisk virker, er avhengig av samfunnets karakter.

Rettsregler står i vekselvirkning med samfunnet, og er avhengig av en kollektiv støtte for normgrunnlaget for å kunne opprettholdes over tid. Herunder et vedvarende flertall hos lovgiver all den tid flertall fortsetter å være en skranke for å gi lover (kvalifisert flertall for grunnlovsendringer).

Fremveksten av menneskerettigheter gir muligheter for å snakke om naturens rettigheter. Det er ikke så lenge siden kvinner, barn og folkegrupper/hudfarger ikke hadde rettigheter, men det vil neppe være mulig å tvinge frem økosentrisme i lovgivningen hvis dette ikke har støtte hos folket. Dette er rettens begrensning i demokratiske samfunn. Som følge av dette er det trolig viktig å samtidig tenke bottom up/kollektiv bevissthetsendring, og legge til rette for et samfunn hvor hver enkelt kan handle til det beste for samfunnet. Som eksempel på at en avvikende norm-lovgivning kan vise seg å fungere og endre holdninger kan det vises til røykeloven. Det norske folk avfant seg med røykeloven uten å lage revolusjon, til tross for forutgående protester. Så for å stramme til enkelte livspraksiser kan kanskje en avvikende norm-lovgivning fungere.

8 Konklusjon, implikasjoner og videre forskning

8.1 Konklusjon

Utgangspunktet for oppgaven er å gjøre rede for nødvendig trekk er innenfor rettsordenen for å støtte opp under økologisk økonomi med utgangspunkt i det paradigmeskiftet økologisk økonomi tar til orde for.

Hovedproblemstillingen ble delt opp i fire forskningsspørsmål. Det første spørsmålet tok utgangspunkt i overgangene fra neo-klassisk økonomi til økologisk økonomi i lys av Kuhns vitenskapsteori om vitenskapelige revolusjoner, også forstått som paradigmeskifter. Det ble vist hvorfor økologisk økonomi kan forstås som et paradigmeskift og overgangene ble oppsummert i tabell 2.

Det andre forskningsspørsmålet spurte hva verdigrunnlaget for den gjeldende rettsordenen var. Dette ble analysert gjennom et retthistorisk tilbakeblikk, og noen grunnleggende verdiutgangspunkt ble konstatert. Det kom her frem at utviklingen av gjeldende rett og utviklingen av den rådende økonomien hadde en nært forankret kontekst og utgangspunkt.

I det tredje forskningsspørsmålet ble det gjort rede for hvilken stilling naturens egenverdi har i gjeldende rett. Naturens egenverdi kan utledes som en sentral verdi innenfor økologisk

økonomi. Det ble vist at naturens egenverdi var anerkjent i det gjeldende lovverket, men at dette hadde liten rettslig gjennomslagskraft når det gjelder å balansere natur og økonomi.

I det fjerde forskningsspørsmålet ble det tematisert noen rettslige trekk som vil være nødvendig for å støtte opp om økologisk økonomi som samfunnspraksis. Det ble vist at dette kunne gjøres i to lag, noen trekk kan tenkes innenfor det gjeldende paradigmet, mens når det kommer til å sikre et rettslig vern av en slik større verdiforskyvning fra økonomi til natur forutsetter det en overgang i verdensbilde som tilsier at retten gjennomgår et paradigmeskifte. Det ble vist til nødvendigheten av en kollektiv bevissthetsendring for å kunne gjennomgå et slikt skifte dersom etablering av rett skal foregå på et demokratisk vis.

Som svar på problemstillingen kan trekk innenfor retten gjøres i to lag. Det å gi naturen rettigheter kan tenkes innenfor det gjeldende paradigmet, mens når det kommer til å sikre et rettslig vern i form av en større verdiforskyvning fra økonomi til natur forutsetter dette en overgang i verdensbilde som tilsier at retten gjennomgår et paradigmeskifte. Det kan altså være behov for et paradigmeskifte i retten på samme måte som i økonomien for å sikre naturens egenverdi og balansere forholdet til økonomi. Det er nødvendig med en kollektiv bevissthetsendring for å kunne gjennomgå et slikt skifte dersom etablering av rett skal foregå på et demokratisk vis.

8.2 Implikasjoner

Oppgaven har vist at det er en nær sammenheng mellom fremveksten av menneskerettigheter og økonomisk frihet. Denne frihetstankegangen med utgangspunkt i en atomistisk eller individuell forståelse av individet i samfunnet var trolig helt nødvendig for å oppnå det humane velferdssamfunnet vi har i dag, men all den tid det medfører en frakopling fra og negative konsekvenser for den organiske helheten individene lever i, taler det for et grunnleggende skifte i rettighetsargumentasjonen. Rettighetsperspektiv både for individer og naturen de er en del av bør ta utgangspunkt i en helhetstankegang, hvor enkeltelementene er verdifulle enkeltelementer. Dersom naturens rettigheter skulle vokse frem i et tilsvarende individuelt perspektiv vil trolig ikke en organisk helhetsforståelse oppnås, eller det kan gå på bekostning av den balanse mellom kultur, økonomi og natur som økologisk økonomi gir anvisning på.

8.3 Videre forskning

Det er flere muligheter for å bygge videre på hvordan juss kan bidra til å sikre naturens egenverdi og balansere forholdet mellom natur og økonomi. Det vil trolig være interessant å undersøke hvordan naturens rettigheter står seg i rettskulturer som har etablert dette som et institutt. Videre er det behov for å få nærmere klarhet i hvordan natur skal forstås i en rettslig kontekst. Som følge av behovet for kollektiv bevissthetsendring er det trolig også behov for å gjøre vitenskapelige studier av økologisk økonomi knyttet til atferd og mentale prosesser.

Litteraturliste

- Andenæs, J. og Fliflet, A. (2006) *Statsforfatningen i Norge*. 10. utgave. Oslo, Universitetsforlaget.
- Anners, Erik (1983) *Den europeiske rettens historie*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Backer, Inge Lorange (2012) *Innføring i naturressurs- og miljørett*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Bansal, P. og Roth, K. (2000) Why companies go green: A mode log Ecological Responsiveness. *Academy of Management Journal*. (Vol. 43 no.4), pp. 717-738.
- Bernt, J. F. & Doublet, D.R. (1998) *Vitenskapsfilosofi for jurister – en innføring*. Bergen, Fagbokforlaget.
- Bjærke, Marit Ruge. (2018) Hvor ble det av naturens egenverdi? *Nytt Norsk Tidsskrift* 01/2018 (Volum 35).
- Capra, F. og Mattei, U. (2015) *The Ecology of law: Toward a Legal System in Tune wwith Nature and Community*. Berett-Koehler Publishers, Inc.
- Christoffersen, L., Johannesen, A. og Tufte, P.A. (2011) *Forskningsmetode for økonomisk-administrative fag*. Abstrakt forlag.
- Daly, H.E & Farley, J. (2004) *Ecological Economies Principles and Applications* 2. utgave 2009. Whashington, Islands Press.
- Daly, Herman E. (2008) *Nødvendighedens økonomi: Om økologi og økonomi, omstilling og bæredyktig utvikling*. Forlaget Hovedland
- Dybvig, D.D. et. al. (2013) *Etikk for økonomifag* Bodø, Gyldendal Akademisk Gyldendal Norsk Forlag, Oslo
- Dyrevelferdsloven. (2009) *Lov av 19. Juni 2009 nr. 97 om dyrevelferd*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/pro/#document/NL/lov/2009-06-19-97?searchResultContext=4057&rowNumber=1&totalHits=331> (lest 1.10.18)
- Forurensingsloven. (1981) *Lov av 13. mars 1981 nr. 6 om vern mot forurensing og avfall*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-03-13-6?q=forurensingsloven> (lest 16.10.18)
- Galbraith, John Kenneth (1991): *A history of economics The past and the present* London: Penguin Group

Grannelova. (1961) *Lov av 16. juni 1961 nr. 15 om rettshøve mellom grannar*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/pro/#document/NL/lov/1961-06-16-15?searchResultContext=1304&rowNumber=1&totalHits=1593> (lest 15.10.18).

Grimen, Harald og Gilje, Nils (1995): *Samfunnsvitenskapens forutsetninger* Oslo: Universitetsforlaget.

Grunnloven. (1814) *Kongeriket Noregs grunnlov av 17. mai 1814*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/pro/#document/NL/lov/1814-05-17-nn?searchResultContext=1445&rowNumber=1&totalHits=8110> (lest 07.11.18).

Higgins, Polly (2015) *Eradicating Ecoside* 2nd Edition. London. Shephered-Walwyn (Publishers) Ltd.

Hverven, Sigurd (2018) *Naturfilosofi*. Oslo, Dreyers forlag

Høyesteretts dom av 7. februar 1970, Rt. 1970 s. 67.

Ingebrigtsen, Stig og Jakobsen, Ove (2009): "Moral Development of the economic Actor" *Ecological Economics* vol. 68 s. 2777 – 2784

Ingebrigtsen, S. og Jakobsen, O. (2004) *Økonomi, natur og kultur*. Oslo, Abstrakt forlag.

Jakobsen, Ove (2017) *Transformative Ecological Economics: Process Philosophy, Ideology and Utopia*. Routledge.

Kinander, Morten (2005) *Rettsfilosofi – en innføring*. Bergen, Fagbokforlaget.

Kuhn, Thomas S. (1970) *Vitenskapelige revolusjoners struktur*. Oslo, Spartacus Forlag AS.

Klima- og miljødepartementet. (2004) *Lov om bevaring av natur, landskap og biologisk mangfold (Naturmangfoldloven)*. NOU 2004:28: 145.

Klimaloven. (2017) *Lov av 16. juni 2017 nr. 60 om klimamål*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-60?q=klimaloven> (lest 20.09.18)

Kirkhaug, Rudi (2018): *Verdibasert ledelse* Tromsø: Universitetsforlaget 2. utgave

Koch, S, Skodvin, K.E og Sunde, J.Ø (2017) *Comparing Legal Cultures*. Bergen, Fagbokforlaget.

Marshall, Alfred (1978) *Principles of Economics* New York: Prometheus Books

Michalsen, Dag (2011) *Rett En internasjonal historie* Oslo: Pax Forlag

Naturmangfoldloven. (2009). *Lov av 19. Juni 2009 nr. 100 om forvaltning av naturens mangfold*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/pro/#document/NL/lov/2009-06-19-100?searchResultContext=4503&rowNumber=1&totalHits=1802> (lest 03.10.18).

Nelson, Julie A. (2010) Does Profit-Seeking Rule Out Love? Evidence (or Not) from Economics and Law. *Journal of Law & Policy*, 2010 (vol 35:69), pp. 69-107.

Nyeng, Frode (2004): *Vitenskapsteori for økonomer* Oslo: Abstrakt forlag

Næss, Arne (1999): *Økologi, samfunn og livsstil*. Oslo: Bokklubben Dagens bøker

Oslo tingretts dom av 4. januar 2018. TOSLO-2016-166674. Tilgjengelig fra:

<https://lovdata.no/pro/#document/TRSIV/avgjorelse/toslo-2016-166674?searchResultContext=3177&rowNumber=1&totalHits=3>

Parisavtalen (12.12.2015) Tilgjengelig fra: <https://www.fn.no/Om-FN/Avtaler/Miljoe-og-klima/Parisavtalen>

Plan- og bygningsloven (2008). *Lov av 27. juni 2008 nr. 71 om planlegging og byggesaksbehandling*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/pro/#document/NL/lov/2008-06-27-71?searchResultContext=3445&rowNumber=1&totalHits=6923> (lest 10.11.18).

Ringstad, Vidar (2016): *Samfunnsøkonomi og økonomisk politikk for turbulente tider*, 6. utgave Kolbotn, Cappelen Damm

Roma-vedtektene om Den internasjonale straffedomstol. (1998) Tilgjengelig fra:

<https://lovdata.no/pro/#document/TRAKTAT/traktat/1998-07-17-2?searchResultContext=987&rowNumber=5&totalHits=632> (lest 03.11.18).

Samuelson, Paul A. og Nordhaus, William D. (2001): *Economics 17.ed* Boston:

McGrawHill

Sjåfjell, Beate (2011) Kan aksjeselskaper sette miljøet foran gevinstkravet?. *Jussens venner* 2011 s. 309 flg.

Smith, Tone (ikke datert) *Temaside om Økologisk økonomi* (internett). Rethinking Economics. Tilgjengelig fra: <https://rethinkingeconomicsnorge.com/okologisk-okonomi/> (lest 10.10.18)

Stone, Christopher D. (1972) Should Trees Have Standing? – Towards Legal Rights for Natural Objects. *Southern California Law Review*, 1972(45) pp. 450-501.

Straffeloven. (2005). *Lov av 20.mai 2005 nr. 28 om straff*. Tilgjengelig fra:

<https://lovdata.no/pro/#document/NL/lov/2005-05-20-28?searchResultContext=4715&rowNumber=1&totalHits=64514> (lest 26.11.18).

Stryken, Arne Christian (2000) *Bærekraft og naturbruk : naturforvaltning fra miljøetikken til praktisk politikk*. Oslo, Topografisk forlag

St.meld. nr. 46 (1988-89) Miljø og utvikling – Norges oppfølging av Verdenskommisjonens rapport

St.meld. nr. 58 (1997-98) Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling

Sunde, Jørn Øyrehagen (2005): *Speculum legale – rettspegele*. Tromsø, Fagbokforlaget.

Sagdahl, Mathias (30.04.14) – Verditeori (internett). Tilgjengelig fra: <https://snl.no/verditeori> (lest 5.12.18)

Sagdahl, Mathias (07.06.18) – Verdi (internett). Tilgjengelig fra: <https://snl.no/verdi> (lest 5.12.18)

Taylor, Charles (2005) *Philosophy and the human sciences, Philosophical papers 2*.

Cambridge: Cambridge university press

Zadek, S. (2001) *The Civil Corporation*, London: Earthscan